

R.A.M. Schrijver

Med. No. 398

DE LAND- EN TUINBOUW IN HAREN

Januari 1989



SIGN: L 27-398
EX. NO: B
MLV:

Landbouw-Economisch Instituut

Afdeling Structuuronderzoek

REFERAAT

DE LAND- EN TUINBOUW IN HAREN

Schrijver, R.A.M.

Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, 1989

Mededeling 398

ISBN 90-5242-005-X

52 p., tab., fig.

Beschrijving van de structuur van de land- en tuinbouw in een toekomstig landinrichtingsgebied van circa 4620 ha, in Groningen.

Op basis van gegevens van CBS-landbouwtellingen en aanvullende informatie worden veranderingen in de structuur van de land- en tuinbouw in de periode 1982-1987 geanalyseerd. Daarnaast wordt een schets gegeven van de mogelijke toekomstige ontwikkelingen tot 1997.

Landinrichting/Structuur/Landbouw/Melkveehouderij/Groningen/Haren

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Schrijver, R.A.M.

De land- en tuinbouw in Haren / R.A.M. Schrijver. - Den Haag : Landbouw-Economisch Instituut. - Fig., tab. - (Mededeling / Landbouw-Economisch Instituut ; no. 398)

ISBN 90-5242-005-X

SISO 630.8 UDC 631/635(492*9750) NUGI 835

Trefw.: landbouw ; Haren (Groningen) / tuinbouw ; Haren (Groningen).

Overname van de inhoud is toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

Inhoud

	Blz.
SAMENVATTING	5
1. INLEIDING	7
1.1 Achtergrond en doel van het onderzoek	7
1.2 Korte kenschets van het gebied	7
2. ALGEMENE AGRARISCHE ONTWIKKELING	11
2.1 Aantal bedrijven	11
2.2 Grondgebruik en produktiesamenstelling	13
2.2.1 Grondgebruik	13
2.2.2 Produktiesamenstelling	13
2.3 Bedrijven, grond en produktie naar bedrijfstype	14
2.4 Grondverkeer	15
2.5 Arbeidskrachten	17
2.5.1 Arbeidskrachten	17
2.5.2 Leeftijd en bedrijfsopvolging	18
2.6 Ontwikkelingen in de deelgebieden	19
3. ONTWIKKELING IN DE MELKVEEHOUDERIJ	21
3.1 Algemeen	21
3.2 Aantal bedrijven met melkvee	21
3.3 Bedrijfsoppervlakte en veedichtheid	22
3.4 Omvang van de veestapel en melkproduktie	25
3.5 Melkveehouderij naar staltype	27
3.6 Invloed van de superheffing	28
3.7 Melkveehouderij in de deelgebieden	30
3.8 Mestwetgeving	30
3.9 Verkaveling	31
4. PRODUKTIEOMVANG EN INKOMENSSITUATIE	34
5. TOEKOMSTIGE ONTWIKKELINGEN IN DE LAND- EN TUINBOUW ZONDER LANDINRICHTING	38
5.1 Inleiding	38
5.2 Uitgangspunten	39
5.2.1 Het grondgebruik	39
5.2.2 Het aantal bedrijven	40
5.2.3 De structuur van de melkveebedrijven	41
5.3 Verwachte ontwikkelingen in Haren tot 1997 op basis van voornoemde uitgangspunten	43
5.3.1 Het grondgebruik	43
5.3.2 Het aantal bedrijven	43
5.3.3 Ontwikkeling op melkveebedrijven	44
5.3.4 Ruwvoedervervoorziening	45

INHOUD (vervolg)

	Blz.
6. DISCUSSIE	47
LITERATUUR	48
BIJLAGE	49

Samenvatting

Het landinrichtingsgebied "Haren" ligt ten zuiden van de stad Groningen en beslaat een oppervlakte van circa 4620 ha. De oppervlakte cultuurgrond in gebruik bij geregistreerde bedrijven bedraagt 2180 ha. Meer dan de helft wordt dus ingenomen door bebouwing, bossen, wegen en dergelijke. Ongeveer 90% van de cultuurgrond is grasland. De melkveehouderij is - wanneer het gaat om de land- en tuinbouw - de belangrijkste bron van het bestaan. Daarnaast komt tuinbouw en wat akkerbouw voor. Van de hoofdberoepsbedrijven in het gebied heeft 80% zich in meer of mindere mate gespecialiseerd op de melkveehouderij. In verband met de vele knelpunten waarmee de landbouw en andere belangen hier hebben te kampen is het gebied in 1986 geplaatst op het voorbereidingschema voor landinrichtingsprojecten.

Veel melkveebedrijven in Haren hebben min of meer hetzelfde probleem. Ze hebben te weinig koeien om een inkomen te kunnen halen dat voldoende is om de continuïteit op langere termijn veilig te stellen. Ongeveer de helft van de bedrijven had in 1987 minder dan 40 koeien. Het aantal bedrijven met koeien is de afgelopen periode sneller gedaald dan gemiddeld in Nederland. Vaak hebben deze bedrijven in beginsel wel een voldoende groot oppervlak, maar is de veedichtheid erg laag. Daarnaast ligt de gemiddelde melkproductie per koe duidelijk onder het gemiddelde Nederlandse niveau. Dat geldt zowel voor de bedrijven met een traditionele stal als voor bedrijven met een ligboxenstal. Momenteel heeft 26% van de melkveebedrijven een ligboxenstal; daarin is 39% van het aantal koeien ondergebracht. Ook de melkveebedrijven in Haren werden in 1984 geconfronteerd met de superheffing op teveel geproduceerde melk. In Nederland zijn over het algemeen de nadelige gevolgen tot nu toe beperkt gebleven (mede dankzij een lage krachtvoerprijs). In Haren ligt dat door de lage veedichtheid wat moeilijker.

De bedrijven hebben over het algemeen voldoende ruwvoer om in de eigen behoefte te kunnen voorzien. De markt voor ruwvoer zal steeds meer verzadigd raken en alternatieve gebruiksmogelijkheden voor het grasland zijn er niet veel. En bij een blijvende contingentering van de melk zal er ook in de toekomst in Haren weinig gebrek zijn aan ruwvoer.

Wat de mestwetgeving aangaat kan het uitrijverbod in de winter de bedrijven in Haren problemen bezorgen. Dat hangt af van de opslagcapaciteit voor de mest, waarover nog geen gegevens bekend zijn. Veel bedrijven hebben op basis van de wet nog uitbreidingsmogelijkheden. In de praktijk zal nog moeten blijken in hoeverre andere regelingen deze ruimte inperken (ecologische richtlijnen en normen ten behoeve van de drinkwatervoorziening).

De komende tien jaar zullen naar verwachting ongeveer twintig melkveebedrijven uit Haren verdwijnen. Dat zullen voornamelijk

lijk kleinere bedrijven zijn van oudere bedrijfshoofden zonder opvolger. Het aantal melkveebedrijven ligt dan rond de veertig en dan nog zullen er bedrijven te klein zijn om op langere termijn te kunnen worden voortgezet. Door uit te zien naar nevenactiviteiten of door het afsluiten van beheersovereenkomsten zou de continuïteit van deze bedrijven misschien kunnen worden veiliggesteld.

1. Inleiding

1.1 Achtergrond en doel van het onderzoek

Naar aanleiding van een aanvraag tot landinrichting voor het landelijk gebied van de gemeente Haren, ingediend door de Groninger Maatschappij van Landbouw, het Drents Landbouwgenootschap, de Christelijke Boeren en Tuindersbond en de gemeente Haren in 1985 is dat gebied in 1987 op het voorbereidingsschema voor landinrichtingsprojecten geplaatst. In het kader van de voorbereiding op dit project heeft de Landinrichtingsdienst het Landbouw-Economisch Instituut verzocht een onderzoek in te stellen naar de ontwikkeling van de land- en tuinbouw in dit gebied. Eerder heeft het LEI in een ander verband de landbouwkundige situatie in Haren bestudeerd (Bouma, 1988). Het onderzoek waarover hier wordt gerapporteerd heeft betrekking op een andere periode en staat in principe los van die eerdere studie, ook al omdat de gebruikte gegevens niet vergelijkbaar zijn.

Deze verkennende studie heeft tot doel inzicht te verschaffen in de agrarische structuur van het gebied, de factoren die deze structuur beïnvloeden, de ontwikkelingen die daaruit voortvloeien en de knelpunten die daarbij optreden.

De verkenning geeft een beeld van de huidige landbouwkundige situatie en de recente ontwikkelingen daarin. Tevens zijn prognoses opgesteld voor de landbouwkundige situatie over tien jaar. Bij het onderzoek is in belangrijke mate gebruik gemaakt van gegevens van de landbouwstellingen van 1982 en 1987. Deze gegevens zijn aangevuld met informatie uit diverse andere bronnen en van personen met een degelijke kennis van de plaatselijke situatie.

1.2 Korte kenschets van het gebied

De gegevens in deze paragraaf zijn voor een groot deel ontleend aan de nota Overwegingen en uitgangspunten (Landinrichtingsdienst, 1986) en veelal integraal hieruit overgenomen.

Het landinrichtingsgebied Haren heeft een totale oppervlakte van circa 4620 ha; deze oppervlakte is inclusief de dorpskernen. Het gebied ligt vlak ten zuiden van de stad Groningen en fungeert als recreatief uitloophoofgebied van deze stad.

Op een geologisch zeer gevariëerde structuur heeft zich een afwisselend en gevariëerd landschap ontwikkeld. Het hoofdelement is de van zuidoost naar noordwest lopende Hondsrug met aan de oostzijde de Hunze (Drentse diep) en aan de westzijde de Drentse Aa. Het oostelijke deel bestaat voornamelijk uit laagveen. In het noorden wordt ook klei op veen aangetroffen. In het westen komen diverse zandgronden voor (vaak in kleinere eenheden). De laagveengronden zijn alleen bij een goede waterbeheersing geschikt

voor grasland. Ze hebben een gevoelige zode. Voor akkerbouw zijn deze gronden niet geschikt. De zandgronden zijn over het algemeen vrij beperkt tot zeer beperkt geschikt voor bouwland en grasland.

De bewoningsgeschiedenis voert ver terug en heeft zich in samenhang met de natuurlijke gegevens, zoals bodemgesteldheid, hoogteligging en waterhuishoudkundige situatie ontwikkeld. Er is een op het van oorsprong aanwezige gemengd agrarisch bedrijf gebaseerd nederzettingspatroon tot stand gekomen dat nog herkenbaar aanwezig is. De bebouwing bevindt zich op de Hondsrug; het Hunzedal en het dal van de Drentse Aa worden gekenmerkt door het ontbreken van agrarische bebouwing. Karakteristiek voor het gebied is dat de samenhang tussen agrarisch gebruik, gevarieerd landschap en rijk gevarieerd planten- en dierenleven in het gebied nog aanwezig is. De landbouw is de belangrijkste vorm van grondgebruik. De natuurwetenschappelijke waarden bevinden zich niet alleen in de meer natuurlijke landschapsonderdelen als de bossen, petgaten e.d., maar ook in een zeer groot deel van het agrarisch areaal. Van het areaal cultuurgrond is 90% grasland. Het bouwland en de tuinbouwgrond worden specifiek aangetroffen op de hoger gelegen delen van het gebied (Hondsrug). Het grondgebied van de gemeente Haren heeft verder een belangrijke functie voor de drinkwatervoorziening van de provincie Groningen.

2. Algemene agrarische ontwikkeling

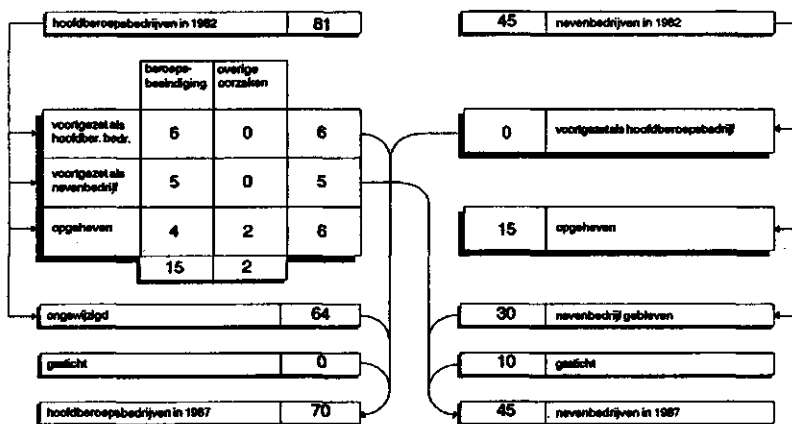
2.1 Aantal bedrijven

In 1987 waren er in het studiegebied 117 agrarische bedrijven. Deze kunnen worden ingedeeld in twee groepen: hoofdberoepsbedrijven en nevenbedrijven (zie bijlage 1). Op de hoofdberoepsbedrijven besteedt het bedrijfshoofd meer dan de helft van de arbeidstijd aan het eigen bedrijf. Tot deze groep behoren in Haren 70 bedrijven. De 45 nevenbedrijven zijn voor bijna de helft bedrijven van oudere (rustende) boeren en voor de rest van bedrijfshoofden met een nevenberoep. Ze maken 40% uit van het totale aantal bedrijven, wat in verhouding tot veel andere landinrichtingsgebieden een hoog percentage is. Daarnaast zijn er twee bedrijven moeilijk bij een van deze groepen in te delen, waaronder een groot tuincentrum met veel arbeidskrachten. Deze twee bedrijven worden in het vervolg buiten beschouwing gelaten, tenzij anders is vermeld.

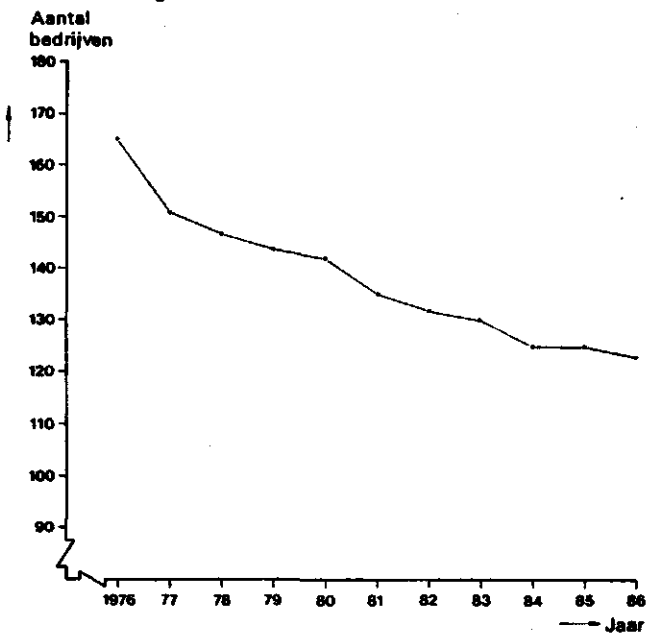
Van 21 nevenbedrijven heeft het bedrijfshoofd naast het eigen bedrijf nog een beroep. In acht gevallen houdt dat beroep verband met de agrarische sector (zie ook bijlage 1) en op dertien nevenbedrijven ligt dat beroep buiten de agrarische sector. Slechts een drietal van deze bedrijven heeft een beroep dat samenhangt met stedelijke invloeden. Er kan worden geconcludeerd dat de invloed van de stad Groningen wat dat aangaat beperkt is. Van grotere betekenis is de agrarische sector. Van de overige 24 nevenbedrijven is het bedrijfshoofd ouder dan 65 jaar, huisvrouw of heeft een uitkering. Ook op tien hoofdberoepsbedrijven heeft het bedrijfshoofd nog een nevenberoep, daarvan valt meer dan de helft binnen de agrarische sector.

Het aantal agrarische bedrijven liep in Haren tussen 1982 en 1987 terug met 11, hetgeen neerkomt op een vermindering van 2.2% per jaar. De afname kwam geheel voor rekening van de hoofdberoepsbedrijven. Het aantal nevenbedrijven bleef, mede door een relatief groot aantal stichtingen in deze groep, op gelijke hoogte. Figuur 2.1 gaat nader in op de vermindering van het aantal bedrijven en de achtergronden daarvan.

In figuur 2.2 wordt de ontwikkeling van het aantal bedrijven in de gemeente Haren over een wat langere periode gezien. Hieruit komt een gestage daling van het aantal bedrijven tot uiting. In 1980 is er sprake van een relatief snelle afname terwijl in 1984 een vertraging intreedt. Wellicht komt dat door een afwachtende houding van de ondernemers samenhangend met de invoering van de superheffing.



Figuur 2.1 Veranderingen in het aantal hoofdberoeps- en nevenbedrijven



Figuur 2.2 Ontwikkeling van het aantal bedrijven in de gemeente Haren tussen 1976 en 1986

2.2 Grondgebruik en produktiesamenstelling

2.2.1 Grondgebruik

Momenteel beslaat de oppervlakte cultuurgrond van alle bedrijven met een omvang van meer dan 10 sbe circa 2180 ha (gemeten maat). In het vervolg wordt deze oppervlakte in beschouwing genomen, tenzij anders wordt vermeld. Het gaat hierbij om de grond van bij het onderzoek betrokken bedrijven (criterium: hoofd-bedrijfsgebouw in het studiegebied). Deze oppervlakte is niet exact gelijk aan de in het gebied gelegen cultuurgrond. In de eerste plaats is er cultuurgrond in gebruik bij niet-geregistreerden. En in de tweede plaats kunnen in het gebied wonende geregistreerden elders meer of minder grond hebben dan daarbuiten wonende geregistreerden in het studiegebied hebben.

Het overgrote deel van de cultuurgrond in Haren bestaat uit grasland. In totaal is dat meer dan 2000 ha, ofwel 94% van de totale oppervlakte cultuurgrond. Zowel bouwland als tuinbouwgrond komt er slechts sporadisch voor. In de de afgelopen periode waren er slechts geringe verschuivingen in het grondgebruik.

De totale oppervlakte cultuurgrond verminderde tussen 1982 en 1987 met bijna 90 ha. Ongeveer de helft daarvan verdween doordat opgeheven bedrijven een deel van de grond behielden of doordat cultuurgrond een niet-agrarische bestemming kreeg. De rest van de afname is waarschijnlijk voornamelijk het gevolg van een negatief saldo in betrekking tot grondtransacties met bedrijven buiten het studiegebied (meer informatie over het grondverkeer volgt in paragraaf 2.4).

Tabel 2.1 Grondgebruik in ha naar beroepsgroep

Grondgebruik	Hoofdber. bedr.		Nevenbedr.		Alle bedr.	
	1982	1987	1982	1987	1982	1987
Grasland	1810	1742	341	298	2151	2040
Snijmais	40	57	3	3	43	60
Overig bouwland 1)	50	53	10	13	60	66
Tuinbouwgrond	10	11	4	3	14	14
Totaal cultuurgrond	1910	1863	358	317	2268	2180

1) Inclusief braakland.

2.2.2 Produktiesamenstelling

De meeste bedrijven in Haren zijn gericht op de rundveehouderij. Naast het grondgebruik komt dat ook duidelijk tot uiting

in de produktiesamenstelling in het gebied: 86% van de totale produktieomvang in het gebied (uitgedrukt in sbe) bestaat uit rundveehouderij. De overige produktie bestaat voornamelijk uit tuinbouw en akkerbouw. Intensieve veehouderij is in Haren nauwelijks tot ontwikkeling gekomen.

Tabel 2.2 Produktiesamenstelling naar beroepsgroep in 1987 (sbe-normen 1981)

Produktietak	Hoofdber. bedr.		Nevenbedr.		Alle bedrijven	
	sbe	%	sbe	%	sbe	%
Rundveehouderij	10056	87	914	72	10970	86
Tuinbouw	985	9	304	24	1289	10
Overige	474	4	46	4	520	4
Totaal	11515	100	1264	100	12779	100

De totale omvang van de agrarische produktie nam de afgelopen periode met 11% af. Deze terugval komt geheel op conto van de hoofdberoepsbedrijven. De nevenbedrijven bleven in produktieomvang vrijwel gelijk. Het feit dat bij de hoofdberoepsbedrijven het aantal bedrijven terugliep, in tegenstelling tot bij de nevenbedrijven, speelde hierbij een belangrijke rol. Daarnaast heeft de invoering van de superheffing voor de hoofdberoepsbedrijven grotere gevolgen gehad dan voor de nevenbedrijven.

2.3 Bedrijven, grond en produktie naar bedrijfstype

Om de bedrijven op een zinvolle wijze te kunnen analyseren zijn ze op basis van de samenstelling van de produktie ingedeeld in drie bedrijfstypen, te weten: melkveehouderijbedrijven (meer

Tabel 2.3 Hoofdberoeps- en nevenbedrijven naar type

Type	Hoofdberoepsbedrijven		Nevenbedrijven	
	1982	1987	1982	1987
Melkveeh. bedrijven	68	57	15	7
Tuinbouwbedrijven	5	5	7	5
Overige bedrijven	8	8	23	33
Totaal	81	70	45	45

dan 60% van de produktieomvang bestaat uit melkveehouderij), tuinbouwbedrijven (meer dan 60% bestaat uit tuinbouw) en overige bedrijven.

De melkveehouderijbedrijven vormen de grootste groep. Tuinbouwbedrijven of bedrijven met een andere produktiesamenstelling komen onder hoofdberoepsbedrijven slechts weinig voor. De rundveehouderij is sterk geconcentreerd op melkveehouderijbedrijven, die op zichzelf ook in hoge mate gespecialiseerd zijn in de zin dat de meeste bijna uitsluitend op de melkveehouderij zijn gericht. Hetzelfde geldt voor de tuinbouw. Wisselingen in bedrijfstype kwamen in het gebied - althans onder hoofdberoepsbedrijven - nauwelijks voor zodat in dit opzicht kan worden gesproken van een stabiele toestand in Haren.

Tabel 2.4 Procentuele verdeling van bedrijven, grond en produktie naar type (hoofdberoepsbedrijven 1987)

Type	Bedrijven	Cultuurgrond	Produktieomvang
Melkveeh.bedrijven	81	92	88
Tuinbouwbedrijven	7	1	9
Overige bedrijven	11	7	3
Totaal	100	100	100

Op de ontwikkelingen in de melkveehouderij zal in het volgende hoofdstuk uitvoerig worden ingegaan. Hieronder volgt een beknopte beschrijving van de overige produktiatakken.

De belangrijkste groep van hoofdberoepsbedrijven (naar omvang gemeten) na de melkveehouderijbedrijven bestaat uit tuinbouwbedrijven. In Haren bestaat globaal tweederde van de produktieomvang op tuinbouwbedrijven uit glastuinbouw en eenderde uit fruitteelt. De gemiddelde bedrijfsomvang bedraagt bijna 200 sbe. Hierbij kan worden aangetekend dat de spreiding groot is.

De overige hoofdberoepsbedrijven in Haren zijn bedrijven die niet bij melkveehouderij- of tuinbouwbedrijven konden worden ondergebracht. Meer dan de helft van de produktie binnen deze groep bestaat uit rundveehouderij. Daarnaast komt hier wat intensieve veehouderij en akkerbouw voor. Het zijn bijna alle kleine bedrijven. De gemiddelde omvang is 66 sbe. De meeste nevenbedrijven in Haren vallen ook onder het "overige" type. Ook hierbij overheerst de rundveehouderij, maar in dit geval gaat het vooral om jongvee, mestvee en grasland.

2.4 Grondverkeer

In Haren is in de periode 1982-1987 circa 20% van de grond van gebruiker gewisseld bij overdracht, opheffing of verkleining

van bedrijven. Bedrijfsvergrotingen door grondtransacties met bedrijven buiten het studiegebied zijn niet meegenomen en gronden die in de beschouwde periode meerdere malen van gebruiker zijn gewisseld, zijn slechts één keer geteld. In vergelijking met een aantal andere landinrichtingsgebieden is er in Haren relatief veel grond in andere handen overgegaan door opheffing en verkleining van bedrijven. Deze overdrachten kunnen worden gerekend tot het "vrije" grondverkeer.

Tabel 2.5 Grondverkeer 1982-1987

Grondverkeer 1)	Hectare	% per jaar
Bedrijfsoverdrachten (aan familie)	118	1,0
Door opheffing van bedrijven	177	1,5
Door verkleining van bedrijven	167	1,4
Totaal van gebruiker gewisseld	462	3,9

1) Alle bedrijven, inclusief S-bedrijven (S-bedrijven hebben een afwijkende bedrijfsvoering; zie ook bijlage 1).

De afgelopen periode hebben 33 melkveehouderijbedrijven (hoofdberoeps) grond aangetrokken. Gemiddeld ging het daarbij om 6 ha. De helft van deze bedrijven was in 1982 tussen de 20 en 30 ha groot. In die klasse van 20 tot 30 ha is 64% van de bedrijven tot uitbreiding overgegaan. Van de gecontinueerde bedrijven die in 1982 een oppervlakte tussen 10 en 20 ha hadden heeft 33% zich weten te vergroten en van de bedrijven tussen 30 en 50 ha was dat voor ruim 40% van de bedrijven het geval. Nevenbedrijven of bedrijven van een ander type hebben nagenoeg geen grond aangetrokken. Daartegenover kwam ongeveer de helft van de bedrijfsverkleiningen voor rekening van 15 melkveehouderijbedrijven en de andere helft voor die van nevenbedrijven.

Tabel 2.6 Rechtsvorm van het grondgebruik in 1987

Beroepsgroep	In eigendom van gebruiker		Gepacht ha 2)	Totaal ha
	ha	% 1)		
Hoofdberoepsbedr.	825	44	1037	1863
Nevenbedrijven	181	57	137	318
Alle bedrijven	1016	46	1174	2190

1) Van de totale oppervlakte cultuurgrond.

2) Inclusief overige exploitatievormen.

Momenteel is minder dan de helft van de cultuurgrond in eigendom bij de gebruikers. Bij de nevenbedrijven ligt dat percentage wat hoger (zie tabel 2.6), voornamelijk doordat rustende agrariërs hun grond meestal in eigendom hebben. In vergelijking met andere landinrichtingsgebieden is het percentage gepachte grond vrij hoog. De prijzen van de grond zijn in Haren over het algemeen laag.

2.5 Arbeidskrachten

2.5.1 Arbeidsvolume

Momenteel werken er op de 70 hoofdberoepsbedrijven 114 vaste arbeidskrachten: 89 mannelijke en 25 vrouwelijke 1). Dit komt neer op 1,63 arbeidskrachten per bedrijf.

Tabel 2.7 Aantal vaste arbeidskrachten op hoofdberoepsbedrijven

Arbeidskrachten	Mannen		Vrouwen		Mannen en vrouwen	
	1982	1987	1982	1987	1982	1987
Bedrijfshoofden	81	66	-	-	81	66
Echtgen.-bedr. hoofden	-	-	35	24	35	24
Kinderen	19	17	3	1	22	18
Ov. arbeidskrachten	1	6	0	0	1	6
Totaal	101	89	38	25	139	114
Arbeidskr./bedrijf	1,25	1,27	0,47	0,36	1,72	1,63

De daling van het aantal regelmatig werkzame vrouwelijke arbeidskrachten per bedrijf kan voor het grootste deel worden verklaard uit het feit dat tussen 1982 en 1987 de telgrens voor vaste arbeidskrachten is verlegd van 15 naar 20 uur per week. Hierdoor is het ook niet zinvol conclusies te verbinden aan ontwikkelingen in het aantal vaste arbeidskrachten in de afgelopen periode.

Het totale arbeidsvolume kan ook worden uitgedrukt in arbeidsjaareenheden, waarbij een arbeidsjaareenheid overeenkomt

- 1) In 1987 zijn hierbij niet inbegrepen: de arbeidskrachten die minder dan 20 uur per week meewerken en de niet-regelmatig werkzame vreemde arbeidskrachten. In 1982 zijn de arbeidskrachten die minder dan 15 uur per week meewerken en alle niet-regelmatig werkzame arbeidskrachten niet meegerekend.

met de arbeid van één persoon in één jaar bij minimaal een 40-urige werkweek. De 250 losse- en vaste arbeidskrachten op alle bedrijven in 1987 stonden op die manier voor 210 aje. Het totale aantal arbeidskrachten is tot 1987 met 5% afgenomen tot 237. Het aantal aje's daarentegen verminderde met 13% tot 183. Daarmee kan worden vastgesteld dat er momenteel relatief meer in deeltijd wordt gewerkt.

Het aantal aje's op hoofdberoepsbedrijven bedraagt 111. Dit komt neer op 1,59 aje per bedrijf. Op tuinbouwbedrijven ligt dat gemiddeld hoger dan op melkveehouderijbedrijven en op de overige bedrijven lager. De gemiddelde arbeidsbezetting is de afgelopen periode wat teruggelopen, hetgeen ook kan samenhangen met veranderingen in de telgrens.

2.5.2 Leeftijd en bedrijfsopvolging

In 1987 was 60% van de bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar. Ten opzichte van 1982 is er sprake geweest van enige vergrijzing, want toen was 56% ouder dan 50 jaar. Vooral het aantal bedrijfshoofden in de leeftijdscategorie van 60 jaar of ouder is toegenomen.

Tabel 2.8 Leeftijd bedrijfshoofden en opvolgingssituatie (hoofdberoepsbedrijven)

Leeftijd bedrijfshoofd	Bedrijfshoofden				Aantal bedrijven in 1987		
	aantal		percentage		met op- volger	zonder opvol- ger	opvolging onbekend
	1982	1987	1982	1987			
Tot 40 jaar	19	12	23	17	-	-	-
40- 50 jaar	17	16	21	23	-	-	-
50- 55 jaar	15	11	19	16	3	4	4
55- 60 jaar	17	12	21	17	4	5	3
60 jaar e.o.	13	19	16	27	10	7	2
Totaal	81	70	100	100	17	16	9

Van de bedrijfshoofden die 50 jaar of ouder zijn heeft volgens inventarisaties door het LEI 40% een aanwijsbare opvolger. Bij de bedrijfshoofden die ouder zijn dan 60 jaar is dat percentage hoger. Bij bedrijfshoofden die nog wat jonger zijn is de opvolgingssituatie vaak nog onbekend. Verder ligt het opvolgingspercentage op bedrijven die een omvang hebben van meer dan 150 sbe duidelijk hoger dan op kleinere bedrijven. In het verleden

werd na beëindiging van het beroep door een ouder bedrijfshoofd 40% als hoofdberoepsbedrijf voortgezet.

2.6 Algemene ontwikkelingen in de deelgebieden

Het studiegebied Haren is onderverdeeld in vier deelgebieden, te weten: Haren, Onnen, Glimmen en Noordlaren (zie figuur 1.1). Hiervan is Onnen het grootst met een totale oppervlakte van 670 ha. Glimmen is met 270 ha het kleinst. In Onnen treft men ook het grootste aantal bedrijven aan (tabel 2.9). De gemiddelde bedrijfsoppervlakte steekt hier duidelijk uit boven die van de andere deelgebieden.

Tabel 2.9 Overzicht van enkele kengetallen in de deelgebieden

Kengetallen	Deelgebieden				Totaal
	Haren	Onnen	Glimmen	Noordlaren	
In 1982:					
Aantal bedrijven	33	39	21	33	126
Percentage nevenbedrijven	39	38	43	24	36
Hoofdberoepsbedrijven:					
Aantal	20	24	12	25	81
Perc. bedrijfsh. >=50 jr.	65	46	75	48	56
Sbe per bedrijf	143	180	159	161	162
Ha per bedrijf	22	26	24	23	24
In 1987:					
Aantal bedrijven	30	33	21	31	115
Percentage nevenbedrijven	40	36	52	32	39
Hoofdberoepsbedrijven:					
Aantal	18	21	10	21	70
Perc. bedrijfsh. >=50 jr.	72	48	80	52	60
Sbe per bedrijf	143	186	192	148	165
Ha per bedrijf	23	32	27	24	27
Perc. gepachte grond	48	56	69	56	55

In Noord-Laren komen naar verhouding weinig nevenbedrijven voor, al is hier het percentage nevenbedrijven tussen 1982 en 1987 evenals in Glimmen sterk toegenomen. In alle deelgebieden trad enige vergrijzing op onder de bedrijfshoofden van hoofdberoepsbedrijven, in Onnen nog het minst. In Onnen en Noord-Laren komen naar verhouding ook meer jongere bedrijfshoofden voor dan in de beide andere deelgebieden. Opvallend is echter dat de

gemiddelde bedrijfsomvang van de hoofdberoepsbedrijven in Onnen toenam, terwijl die in Noord-Laren afnam. In Glimmen was er sprake van een zeer sterke toename van de gemiddelde bedrijfsomvang. In 1987 zijn de bedrijven hier gemiddeld het grootst. Deze sprong kan voor een groot deel worden toegeschreven aan het verdwijnen van enkele zeer kleine hoofdberoepsbedrijven in dit gebied. Wanneer wordt gekeken naar de grondmutaties van de gecontinueerde bedrijven dan waren in de afgelopen periode vooral de bedrijven uit Onnen actief op het punt van uitbreidingen (zie tabel 2.10).

Tabel 2.10 Grondmutaties tussen 1982 en 1987 op gecontinueerde hoofdberoepsbedrijven naar deelgebied

	Deelgebieden				Totaal
	Haren	Onnen	Glimmen	Noord-laren	
Bedr. die grond aantrokken:					
Aantal	7	16	6	5	36
Vergroting /bedrijf in ha	4,5	6,5	6,2	7,0	5,8
Bedr. die grond afstootten:					
Aantal	8	0	3	8	19
Verkleining/bedrijf in ha	3,0	-	3,7	6,6	4,6

3. Ontwikkeling in de melkveehouderij

3.1 Algemeen

De vorige paragrafen lieten zien dat het zwaartepunt van de bedrijvigheid in Haren ligt bij de melkveehouderij. Om die reden zal hierop in dit hoofdstuk dieper worden ingegaan.

De melkveehouderij werd in het begin van de jaren '80 geconfronteerd met discussies rond de superheffing waarmee de overproduktie in die sektor moest worden teruggedrongen. Op 31 maart 1984 werd de superheffing ingevoerd. In de volgende paragrafen zullen de gevolgen van de superheffing voor de melkveehouderijbedrijven in Haren uitvoerig aan de orde komen.

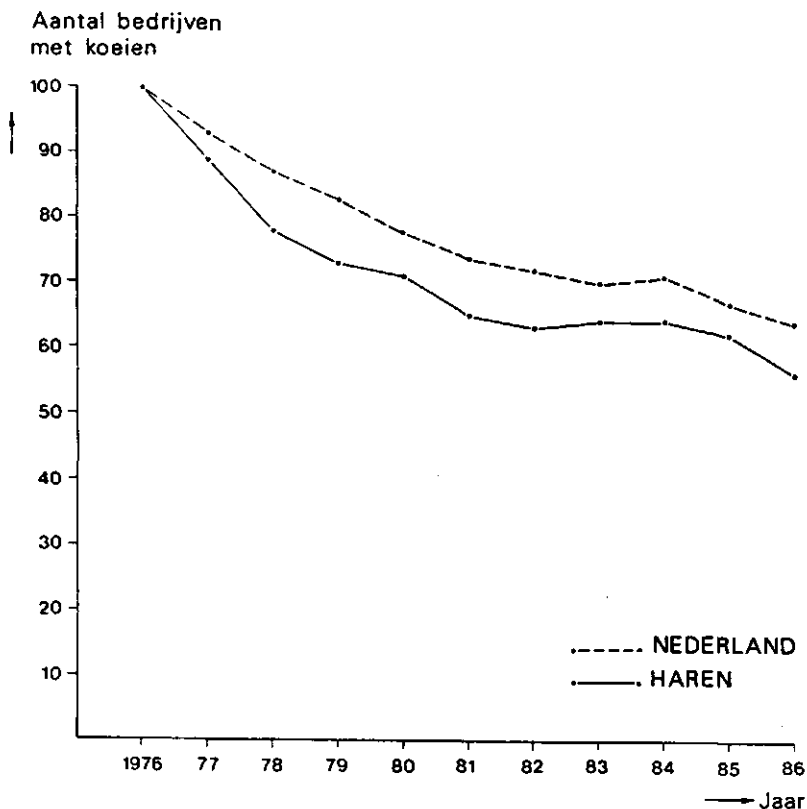
Verder zal in dit hoofdstuk onder meer aandacht worden geschonken aan de verkavelingssituatie in Haren. In de nota overwegingen en uitgangspunten (Landinrichtingsdienst, 1986) wordt gesteld dat de versnippering van het grondgebruik, de geringe oppervlakte grond bij de bedrijfsgebouwen en de grote afstand tussen grond en gebouwen met name op de rundveehouderijbedrijven het doorvoeren van arbeids- en kostenbesparende bedrijfstechnieken belemmeren. De werkomstandigheden in de land- en tuinbouw worden mede op grond hiervan als zeer slecht aangemerkt. Aan de hand van gegevens uit ondermeer de cultuurtechnische inventarisatie 1) die in 1987 door het Instituut voor Cultuurtechniek en Waterhuishouding is uitgevoerd, zullen de melkveehouderijbedrijven worden ingedeeld naar hun verkavelingssituatie. Daarna zal worden bekeken in hoeverre slecht verkavelde bedrijven een andere ontwikkeling hebben doorgemaakt dan goed verkavelde bedrijven.

3.2 Aantal bedrijven met melkvee

In figuur 3.1 wordt een overzicht gegeven van de ontwikkeling van het aantal bedrijven met koeien in Haren en Nederland over een wat langere periode. Het gaat hierbij over alle bedrijven met koeien in de gemeente Haren, maar zoals bekend zijn dat voornamelijk hoofdberoepsbedrijven van het melkveehouderijtype.

Het aantal bedrijven met koeien is sneller gedaald dan dat gemiddeld in Nederland het geval was. In de jaren kort voor de invoering van de superheffing zien we dat zowel in Haren als in Nederland een stabilisatie optrad (zie ook paragraaf 2.1). De snellere afname heeft in Haren dan ook vooral plaatsgehad onder invloed van de invoering van het tankmelken eind 70-er jaren. Het aantal melkveehouderijbedrijven liep in Haren tussen 1982 en 1987 terug van 68 naar 57, een vermindering met 16%.

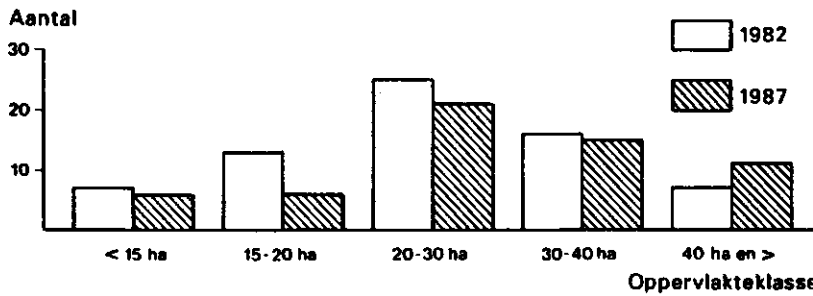
1) Niet gepubliceerd.



Figuur 3.1 Ontwikkeling van het aantal bedrijven met koeien in Haren en in Nederland (indexcijfers: 1976=100)

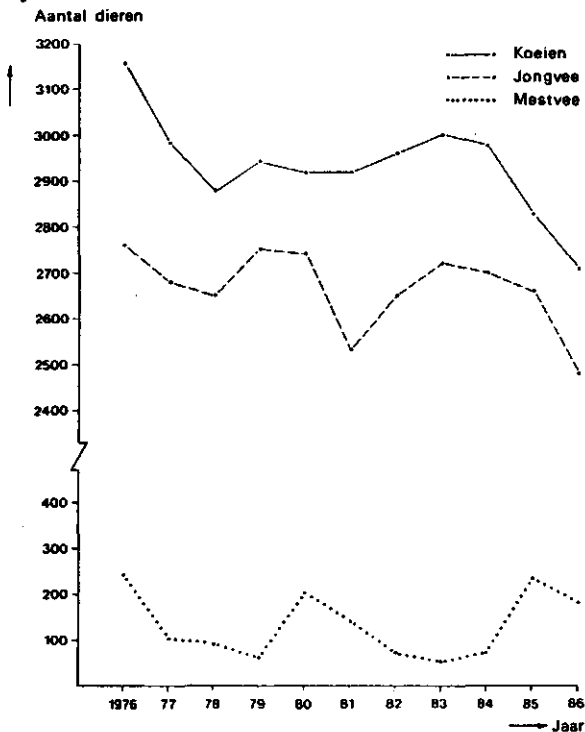
3.3 Bedrijfsoppervlakte en veedichtheid

De melkveehouderijbedrijven in Haren hebben een gemiddelde oppervlakte van ongeveer 30 ha. De afgelopen periode is nog enige schaalvergroting opgetreden. Hoewel het totale areaal cultuurgrond op de melkveehouderijbedrijven met bijna 60 ha verminderde nam de gemiddelde bedrijfsoppervlakte met circa 4 ha toe. Enerzijds heeft een aantal bedrijven grond verworven (zie paragraaf 2.4) en anderzijds is een aantal - meestal kleinere - bedrijven verdwenen of heeft de koeien opgeruimd. In vergelijking met veel andere landinrichtingsgebieden hebben de melkveebedrijven in Haren veel grond. Mede gelet op de verdeling betekent dit - in het geval dat melkquotum los van de grond kan worden verhandeld - dat de bedrijfsoppervlakte op de meeste bedrijven geen knelpunt zal zijn voor een goede bedrijfsontwikkeling .

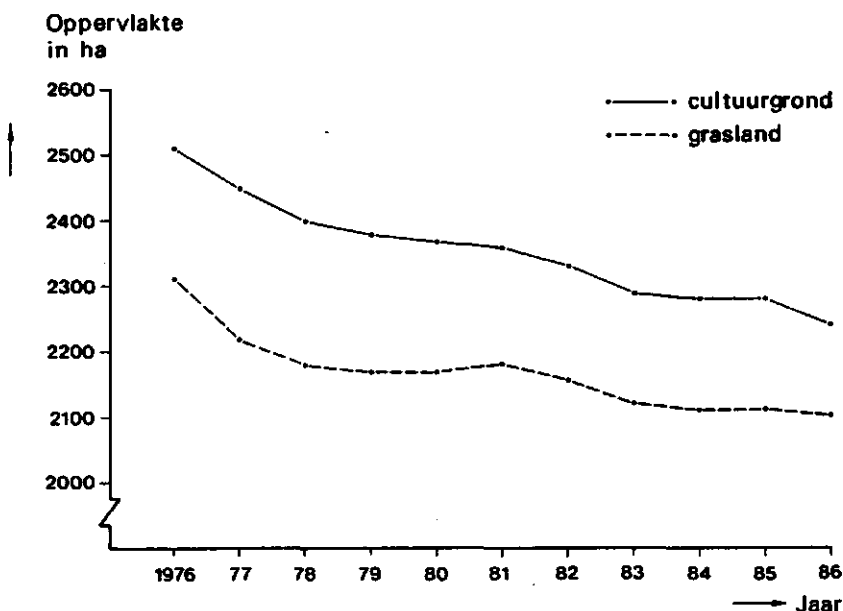


Figuur 3.2 De verdeling van de melkveehouderijbedrijven naar oppervlakte in 1982 en 1987

De veedichtheid is in het gebied gedurende de afgelopen tien jaar vrij constant gebleven (tussen 2 en 2,2 gve per ha) ondanks de grotere schommelingen in het totale aantal gve (figuur 3.3). Een vermindering van het aantal koeien ging ook gepaard met een vermindering van het areaal grasland (figuur 3.4). De laatste jaren liep de veedichtheid echter wel iets terug.



Figuur 3.3 Ontwikkeling van het aantal koeien, stuks jongvee en stuks mestvee in de gemeente Haren tussen 1976 en 1986



Figuur 3.4 Ontwikkeling van het areaal cultuurgrond en het areaal grasland in de gemeente Haren tussen 1976 en 1986

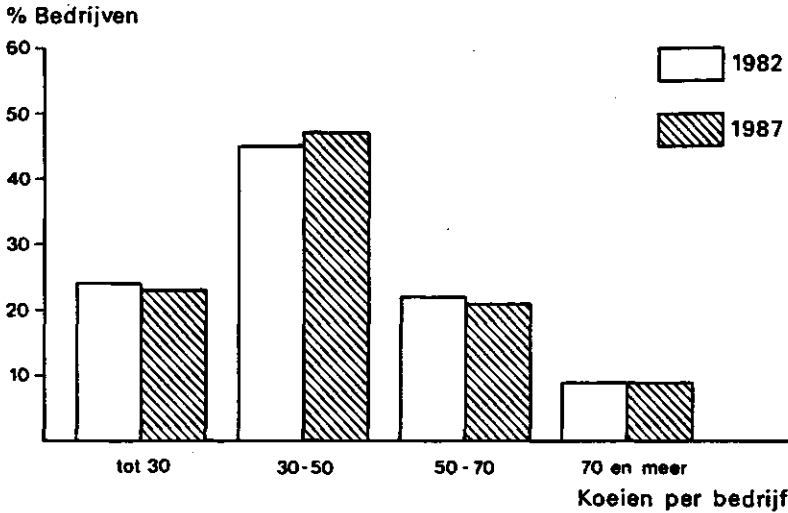
Door hun grote bedrijfsoppervlakte hebben de melkveehouderijbedrijven in Haren hebben veel grond maar betrekkelijk weinig koeien per ha grasland en voedergewassen. In tabel 3.1 is te zien dat vooral de bedrijven met een oppervlakte van meer dan 20 ha extensief zijn. Echter, in vergelijking met het landelijke gemiddelde zijn ook de kleine bedrijven in Haren extensief. Slechts drie bedrijven hebben meer dan drie gve per ha grasland en voedergewassen.

Tabel 3.1 Overzicht van enkele kenmerken van de Harense melkveehouderijbedrijven naar bedrijfsoppervlakte in 1987

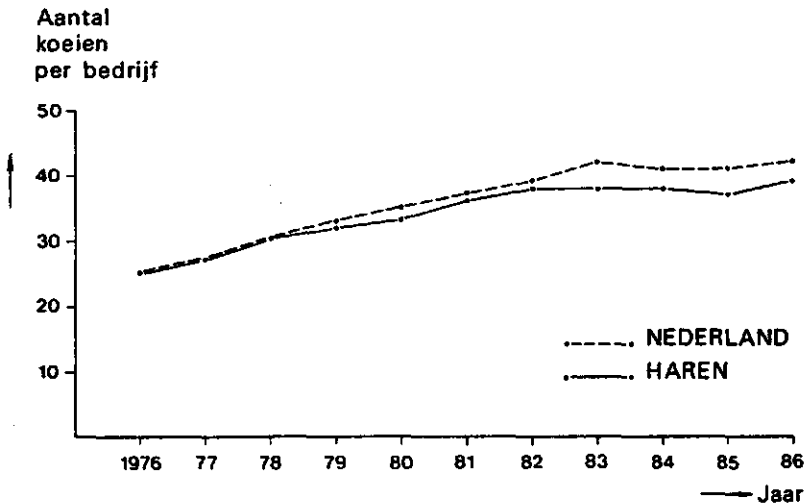
Kenmerken	Bedrijfsoppervlakte in ha				
	tot 20	20-30	30-40	40 e.m.	totaal
Aantal bedrijven	10	21	15	11	57
Cultuurgrond/ bedrijf	14,7	24,1	34,5	50,0	30,3
Koeien/ bedrijf	24	33	47	66	41
Koeien/ ha voedergew.	1,64	1,40	1,38	1,38	1,41
Jongvee/100 koe	100	81	82	79	82
G.v.e./ ha voedergew.	2,58	2,08	1,97	1,92	2,04

3.4 Omvang van de veestapel en melkproductie

De melkveehouderijbedrijven in Haren hadden in 1987 gemiddeld 41 koeien. Ten opzichte van 1982 was dat slechts een lichte achteruitgang maar daarbij kan worden opgemerkt dat een aantal relatief kleine bedrijven verdween. De procentuele verdeling is nauwelijks gewijzigd (zie figuur 3.5).



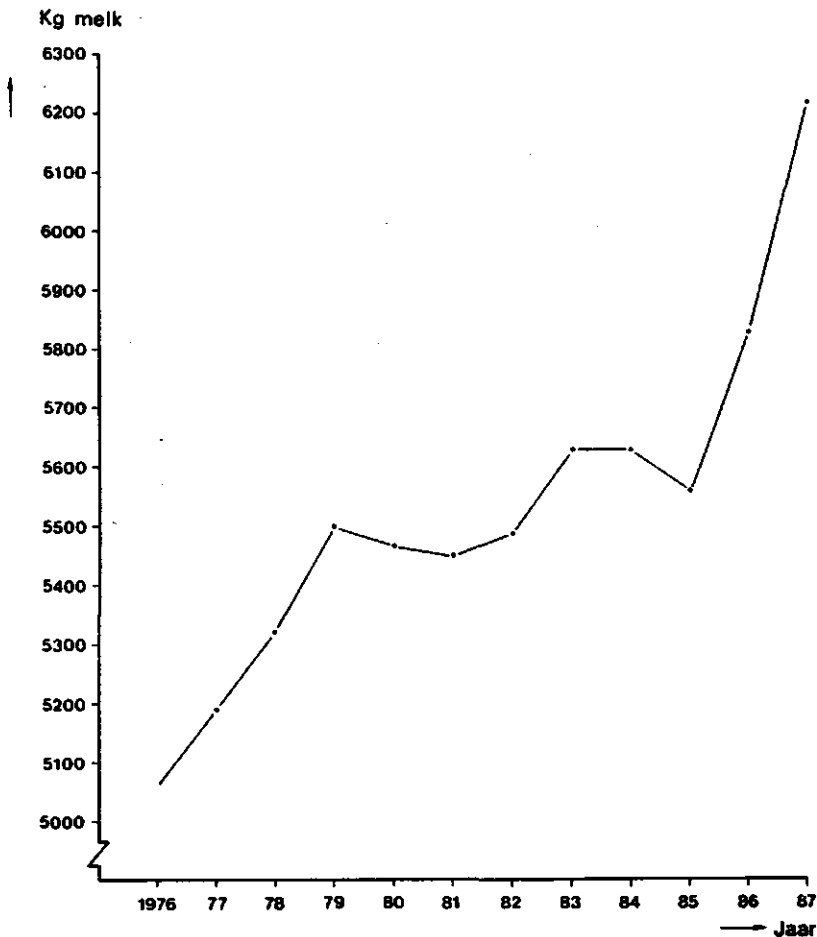
Figuur 3.5 Percentage melkveehouderijbedrijven naar aantal koeien per bedrijf in 1982 en 1987



Figuur 3.6 Aantal koeien per bedrijf in de gemeente Haren en in Nederland tussen 1976 en 1986

In figuur 3.6 wordt de ontwikkeling in de tijd van het aantal koeien per bedrijf (gerekend over alle bedrijven met koeien) in de gemeente Haren vergeleken met dat aantal in Nederland. De ontwikkeling van het aantal koeien per bedrijf hield in Haren gelijke tred met die in Nederland, al is vooral na de invoering van de superheffing in Haren een lichte achterstand ontstaan.

De gemiddelde melkproductie per koe van de gecontroleerde koeien in Nederland over een reeks van jaren is weergegeven in figuur 3.7.



Figuur 3.7 Ontwikkeling van de melkproductie per koe in Nederland tussen 1976 en 1986 (alle gecontroleerde koeien)

Bron: Nederlands Rundvee Syndicaat

De gemiddelde melkproduktie van alle koeien in Nederland is in 1985 wat lager, namelijk ongeveer 5370 kg (Landbouwcijfers, 1988). Ook voor Haren is een schatting gemaakt van de gemiddelde melkproduktie per koe in 1985 op basis van gegevens van het Productschap voor de Zuivel en van gecontroleerde koeien in de gemeente Haren 1). Daarbij kwam de gemiddelde melkproduktie per koe uit op ongeveer 5000 kg, dat wil zeggen 370 kg onder het Nederlandse gemiddelde. Dat komt ook ongeveer overeen met de achterstand van de gecontroleerde koeien in Haren ten opzichte van de gecontroleerde koeien in Nederland. Naast een lage veedichtheid hebben de bedrijven in Haren dus ook een lage melkproduktie. De hoeveelheid melk per ha cultuurgrond is daardoor bijzonder laag, namelijk ongeveer 7300 kg in 1985 tegen landelijk ongeveer 10500 kg. Een van de mogelijke oorzaken is een slechte graslandkwaliteit. Ook andere factoren kunnen hierbij echter een rol spelen. Wat dit betekent voor het inkomen van de ondernemer komt in hoofdstuk 4 aan de orde.

De melkproduktie per koe van de gecontroleerde koeien in Haren is de afgelopen vier jaar met bijna 600 kg toegenomen. Vooral van 1985 op 1986 was er een forse stijging (350 kg). In 1987 bedroeg de gemiddelde melkproduktie van gecontroleerde koeien in Haren ongeveer 5700 kg (tegen 6200 kg in Nederland). Het is de vraag of hierdoor ook de melkproduktie per ha zal zijn toegenomen.

3.5 Melkveehouderij naar staltype

De bedrijfsvoering op rundveebedrijven is onder andere in sterke mate afhankelijk van het staltype en de stalinrichting. Zo biedt de ligboxenstal uit arbeidstechnisch oogpunt nogal wat voordelen terwijl het voor een grupstal veel verschil maakt of er wel of geen melkleiding in de stal aanwezig is. In Haren heeft momenteel 26% van de bedrijven een ligboxenstal en daarin is 39% van het aantal koeien ondergebracht. De meeste bedrijven met een grupstal beschikken over een melkleiding in de stal.

Uit tabel 3.2 komt naar voren dat ligboxenstalbedrijven gemiddeld veel groter zijn dan grupstalbedrijven. De veedichtheid is in beide groepen ongeveer gelijk; maar de bedrijven met een ligboxenstal hebben naar verhouding minder jongvee dan de overige bedrijven, hetgeen resulteert in een groter aantal koeien per ha. De gegevens over de melkproduktie zijn uit 1985. Inmiddels heeft een aantal bedrijven grond aangetrokken; op bedrijven waar het aantal koeien per ha is teruggelopen kan dat betekenen dat ook de melkproduktie per ha is gedaald (indien dit niet is opgevangen door een stijging van de melkproduktie per koe).

1) Niet gepubliceerde gegevens.

Tabel 3.2 Overzicht van enkele kenmerken van de melkveehouderijbedrijven naar staltype (hoofdberoepsbedrijven 1987)

Kenmerken	Traditionele stal			Ligboxenstal	
	<20 ha	20-30 ha	>=30 ha	<40 ha	>=40 ha
Aantal bedrijven	10	19	13	9	6
Percentage:					
bedr.hfd. >=50jaar	50	74	54	33	83
waarvan met opv. %	0	43	57	67	100
Per bedrijf:					
aantal sbe	98	137	206	215	305
ha cult.grond	14,5	24,1	39,9	33,7	49,3
w.v. aan huis %	25	18	14	14	6
ha gras+voedergew.	14,3	23,5	38,5	33,3	48,0
aantal koeien	24	31	47	53	75
aantal jongvee	24	26	41	39	55
Per koe:					
stuks jongvee	1,00	0,85	0,86	0,75	0,73
melkproduktie '85 *)	4500	5050	4900	5200	5050
Per ha gras.+v.gew:					
aantal koeien	1,65	1,33	1,23	1,58	1,56
aantal gve	2,59	2,01	1,77	2,20	2,11
Per ha cult.gr. '85:					
aantal koeien	2,11	1,42	1,28	1,81	1,67
melkproduktie	8900	6800	6000	9000	8000

*) Bij benadering op basis van melkproduktiegegevens uit 1985.

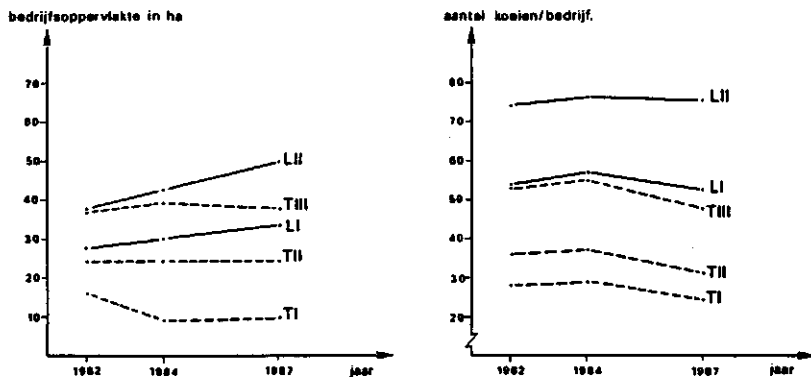
3.6 Invloed van de superheffing

In 1984 werd het nationale contingent melk vastgesteld op het niveau van 1983 minus 6,6%. Een jaar later werd dit contingent nog eens met 1% verlaagd. Op bedrijfsniveau was het totale kortingspercentage van 1985 hoger, namelijk 9,55%. Op deze manier kon aan bedrijven die om bepaalde redenen te zeer zouden worden getroffen extra melk worden toebedeeld. Om een heffing te voorkomen moesten veel veehouders hun produktie dus met ruim 9% inkrimpen.

In Haren hebben de bedrijven ongeveer 1% minder ingeleverd dan gemiddeld in Nederland 1). Het totale contingent op de melkveehouderijbedrijven in het studiegebied bedroeg in 1985 ongeveer 12 miljoen kg melk. Dit quotum werd in dat jaar in totaal met ongeveer 1% overschreden.

1) Bron: Produktschap voor Zuivel; niet gepubliceerd.

Veel melkveehouderijbedrijven hebben tussen 1982 en 1987 grond (eventueel met quotum) aangetrokken. Vooral bedrijven met een ligboxenstal waren op dit punt actief. Grotere bedrijven met een ligboxenstal hebben hiermee gemiddeld genomen hun veestapel op peil kunnen houden. Die van de kleinere ligboxenstalbedrijven werd ten opzichte van 1982 niet veel kleiner. De bedrijven met een traditionele stal hebben na 1984 over het algemeen hun veestapel ingekrompen. In figuur 3.8 wordt dit geïllustreerd. Hieruit kan worden afgeleid dat tussen 1984 en 1987 een deel van het quotum is verplaatst naar bedrijven met een ligboxenstal. Of deze tendens zich zal voortzetten valt nog te bezien nu deze bedrijven voor wat betreft hun huidige stalcapaciteit het maximum weer naderen.



- LI - bedrijven met een ligboxenstal en een bedrijfsoppervlakte kleiner dan 40ha
- LII - bedrijven met een ligboxenstal en een bedrijfsoppervlakte groter of gelijk aan 40ha
- TI - bedrijven met een traditionele stal en een bedrijfsoppervlakte kleiner dan 20ha
- TII - bedrijven met een traditionele stal en een bedrijfsoppervlakte van 20 tot 30ha
- TIII - bedrijven met een traditionele stal en een bedrijfsoppervlakte groter of gelijk aan 30ha

Figuur 3.8 Ontwikkeling van de gemiddelde bedrijfsoppervlakte en het aantal koeien van bedrijven met een ligboxenstal (15) en met een traditionele stal (42) in 1987

Overigens was er waarschijnlijk bij lang niet alle grondtransacties ook sprake van quotumoverdracht. In de periode van 1 januari 1986 tot en met 1 juni 1988 werd in de gemeente Haren slechts bij 16% van de grond quotum overgedragen 1). Dat mag

1) Bron: Bureau Beheer Landbouwgronden.

opvallend genoemd worden gezien de lage veedichtheid in het gebied. De prijs van de grond zonder quotum was over het algemeen laag.

De invloed van de superheffing op de bedrijfsvoering kan van bedrijf tot bedrijf verschillen. Intensieve bedrijven (dat wil zeggen veel koeien per ha grasland en voedergewassen) zijn daarbij het best in staat de nadelige effecten van de superheffing te ondervangen. Zo kunnen zij meer besparen op (kracht)voerkosten. Verhoging van de melkproduktie per koe sorteert daardoor op deze bedrijven waarschijnlijk ook meer effect op de bedrijfsresultaten dan op extensief gevoerde bedrijven (Daatselaar, 1987). In de vorige paragrafen werd geconstateerd dat vrijwel alle melkveehouderijbedrijven in Haren een extensieve bedrijfsvoering kennen. Op dit punt pakt de superheffing in Haren dus ongunstiger uit.

3.7 Melkveehouderij in de deelgebieden

In Onnen komen de grootste melkveebedrijven voor. Gemiddeld hebben deze bedrijven 47 koeien en dat is tien meer dan in de andere deelgebieden. In dit deelgebied treft men ook de helft van het aantal ligboxenstallen aan. In tabel 3.3 wordt een overzicht gegeven van enkele belangrijke kengetallen over de melkveehouderij in de deelgebieden.

Tabel 3.3 Overzicht van de melkveehouderij in de deelgebieden

Kengetallen	Deelgebieden				Totaal
	Haren	Onnen	Glimmen	Noordlaren	
Aantal melkveebedrijven	12	21	8	16	57
W.v. bedrijfshoofd >=50 jr.	10	10	7	7	34
Opvolgingspercentage	60	50	30	57	50
Ha cultuurgrond per bedrijf	28,8	32,0	29,6	29,1	30,2
Aantal koeien per bedrijf	37	47	38	39	41
Stuks jongvee / 100 koeien	102	-66	106	86	82
Koeien/ 100 ha grasl.+ v.g.	131	148	130	145	141
Aant. bedr. met ligboxenstal	2	7	2	4	15
Bedr. met ligboxenstal (%)	17	33	25	25	26

3.8 Mestwetgeving

De mestwetgeving, die in de loop van 1987 van kracht is geworden, stelt beperkingen aan het bemesten van landbouwgrond

met dierlijke mest. Bovendien geldt er een verbod op uitbreiding van de veestapel (dat wil zeggen rundvee, varkens, kippen en kalkoenen) boven een mestproduktie van 125 kg fosfaat (P205) per ha. Daarnaast zullen sommige mestproducerende bedrijven een zogenaamde overschotheffing gaan betalen.

Of, en zo ja in hoeverre, een mestproducerend bedrijf een "overschot" heeft, hangt af van de totale mestproduktie op het bedrijf en de oppervlakte cultuurgrond waarover het beschikt, alsmede van het grondgebruik daarop. In de eerste fase mag op grasland maximaal 250 kg P205 per ha worden gebracht, op snijmais maximaal 350 kg P205 per ha en op het overige bouwland is niet meer dan 125 kg P205 per ha toegestaan.

Volgens berekeningen op basis van normen in de mestwetgeving zijn er in Haren 87 mestproducerende bedrijven, 66 hoofdberoepsbedrijven en 21 nevenbedrijven, die samen per jaar 140 ton P205 produceren. Er kan in het gebied volgens de wettelijke normen ongeveer 500 ton P205 worden geplaatst, waarvan de helft heffingvrij. Vrijwel alle bedrijven in Haren (ook de mestproducerende) hebben in het licht van de mestwetgeving dan ook nog uitbreidingsmogelijkheden. Er behoeft in het gebied nagenoeg geen heffing te worden betaald. De melkveehouderijbedrijven in Haren produceren gezamenlijk 129 ton P205. Er kan op deze bedrijven 430 ton worden geplaatst en er zijn uitbreidingsmogelijkheden die overeenkomen met 90 ton. Andere maatregelen - waaronder de Richtlijn Ammoniak en Veehouderij (ecologische richtlijn) en het grondwaterbeschermingsplan van de provincie Groningen (ten behoeve van de drinkwatervoorziening) - kunnen die ruimte echter beperken.

Wat de rundveehouders verder wel problemen kan bezorgen is het voorgestelde uitrijverbod van mest gedurende de winterperiode. Dit betekent dat op veel bedrijven voorzieningen moeten worden getroffen voor opslag van mest, aangezien de huidige capaciteit daarvoor op veel bedrijven waarschijnlijk niet voldoende is. Dergelijke voorzieningen vergen over het algemeen aanzienlijke investeringen.

Het grondwaterbeschermingsplan is in concept gereed. Indien er geen wijzigingen worden aangebracht, zullen in grote delen van de gemeente Haren strengere normen worden gehanteerd (maximaal 110 kg P205 op grasland) dan de landelijke. Tevens geldt daar dan een uitrijverbod over een langere periode (vanaf 1 september tot 15 februari) hetgeen een nog grotere opslagcapaciteit voor de mest nodig maakt. Daarbij kan echter wel een beroep worden gedaan op een schadevergoedingsregeling.

3.9 Verkaveling

De verkavelingssituatie in Haren is vanuit landbouwkundig oogpunt gezien verre van optimaal. Gemiddeld hebben de melkveehouderijbedrijven 12 kavels. In vergelijking met het landelijke

beeld is dat erg veel. Ook hebben de bedrijven in het algemeen slechts een klein deel van de grond in de nabijheid van de bedrijfsgebouwen liggen. Afhankelijk van de veedichtheid wordt daarmee een efficiënte bedrijfsvoering in meer of mindere mate in de weg gestaan. Bij een melkproduktie van 5000 kg per koe en een graslandopbrengst van ruim 9000 KVEM is ongeveer 25 are per koe nodig om de koeien gedurende de weideperiode op de huisbedrijfskavel te kunnen weiden. Bij een hogere melkproduktie per koe (in de toekomst) zijn meer are's nodig. Voor ligboxenstalbedrijven biedt voldoende grond bij huis het voordeel dat de koeien vaak van minder ver hoeven te komen om ze in de doorloopmelkstal te kunnen melken. Bovendien spelen lastige obstakels, zoals een openbare weg, veel minder een rol. Voor grupstalbedrijven is het voordeel over het algemeen minder groot. In Haren heeft ongeveer 80% van de bedrijven minder dan 25 are per koe beschikbaar op de huisbedrijfskavel; meer dan de helft heeft zelfs minder dan 10 are per koe. Bovendien heeft momenteel driekwart van de bedrijven minder dan 20% van de grond aan huis, hetgeen betekent dat verbeteringsmogelijkheden in potentie aanwezig zijn. In hoeverre verbeteringen ook in de praktijk kunnen worden gerealiseerd is niet te zeggen; daarbij spelen ook andere factoren een rol.

In tabel 3.4 zijn enkele verkavelingsaspecten op een rijtje gezet voor verschillende oppervlakteklassen. Daarin is ondermeer te zien dat naarmate de bedrijfsoppervlakte toeneemt ook het aantal kavels per bedrijf toeneemt.

Tabel 3.4 Enkele verkavelingsaspecten op melkveehouderijbedrijven naar oppervlakte in 1987

Verkavelingsaspect	Bedrijfsoppervlakte in ha					Totaal
	< 15	15-20	20-30	30-40	>= 40	
Aant. kavels/bedr.	4,3	9,8	9,8	14,6	16,4	12,0
Gem. kaveloppervl.	3,0	1,9	2,9	2,5	3,8	2,9
Opp. huiskavel	4,4	3,0	4,9	2,6	6,6	4,4
% huiskavel	54	18	20	7	14	18
Are/ koe	32	9	17	6	10	13
Aantal bedrijven	4	6	21	15	11	57

Bron: cultuurtechnische inventarisatie; LBI-bewerking

Tabel 3.5 geeft een beeld van verschillen in produktieomvang en groei van de bedrijven in samenhang met enkele verkavelingskenmerken. De tabel heeft betrekking op alle melkveehouderijbedrijven; er is ook gekeken naar groepen binnen verschillende oppervlakteklassen maar dat leverde geen wezenlijk ander beeld op.

Uit de tabel komt naar voren dat bedrijven met weinig kavels of met wat meer grond bij huis een kleinere bedrijfsomvang hebben dan de andere. Dit hangt samen met het feit dat deze bedrijven over het algemeen ook kleiner zijn in oppervlakte, zoals hiervoor reeds is aangegeven (tabel 3.4). Verder kan worden opgemerkt dat er in Haren eigenlijk geen bedrijven voorkomen die de kwalificatie "goed verkaveld" kunnen dragen. Dit maakt het ook moeilijk om op basis van de beschikbare gegevens voor Haren conclusies te trekken over de relatie tussen verkaveling en bedrijfsontwikkeling. Tabel 3.5 illustreert dat gegeven de ongunstige verkavelingssituatie in Haren het voor de ontwikkeling van de bedrijven kennelijk nauwelijks verschil uitmaakt hoe slecht de verkaveling is.

Tabel 3.5 De produktieomvang en de groei van melkveebedrijven in Haren naar verkavelingsaspecten in 1987

Indeling naar	Aantal bedrijven	Sbe/ bedrijf	Groeiindex 1982=100		
			opp.	sbe	koeien

Aantal kavels:					
tot 5	4	79	83	104	107
5 - 10	19	144	103	89	86
10 - 15	17	180	111	101	94
15 - 20	10	211	127	104	91
20 of meer	7	258	110	100	96
Gem. kaveloppervlak:					
tot 2 ha	17	176	107	98	92
2-4 ha	31	172	111	96	90
4 ha of meer	9	258	110	100	96
Perc. huiskavel:					
tot 20	43	187	108	97	91
20 of meer	14	143	123	102	95

4. Produktieomvang en inkomenssituatie

De gemiddelde omvang van de melkveehouderijbedrijven bedraagt ruim 170 sbe. Dat ligt op precies hetzelfde niveau als in 1982. Daarmee liggen ze ongeveer op een gemiddeld niveau in vergelijking met andere landinrichtingsgebieden. Onder invloed van de superheffing zijn de meeste bedrijven in eerste instantie in omvang achteruit gegaan. Later is dat effect deels weer tenietgedaan door uitbreiding van bedrijven die quota overnamen van bedrijven die stopten.

De produktieomvang geeft een indicatie van de inkomenscapaciteit van de bedrijven. Om hierin meer inzicht te krijgen is aan de hand van gegevens uit het LEI-boekhoudnet getracht de arbeidsopbrengst van de bedrijven te berekenen.

De melkveebedrijven in het boekhoudnet zijn daartoe op dezelfde wijze ingedeeld naar staltype en oppervlakte als de melkveebedrijven in Haren (vergelijk tabel 3.2 en tabel 4.1). Hieruit is een selectie getrokken van bedrijven die wat betreft de vee-dichtheid en de melkproduktie per koe niet ver van het gemiddelde van de bedrijven in Haren zijn verwijderd. Tabel 4.1 geeft daarvan een overzicht. De geselecteerde bedrijven uit het boekhoudnet zijn in de meeste gevallen groter dan de vergelijkbare bedrijven in Haren. De melkproduktie per koe van de geselecteerde bedrijven uit het boekhoudnet ligt evenals die van de bedrijven in Haren duidelijk onder het landelijke gemiddelde. Toch zijn er verschillen waarmee bij de interpretatie van de bedrijfsuitkomsten verderop in dit hoofdstuk rekening moet worden gehouden. Een hogere melkproduktie per koe zal immers tot op zekere hoogte leiden tot een hogere arbeidsopbrengst en een betere rentabiliteit, voor een lagere melkproduktie per koe geldt het omgekeerde. In het voorgaande is aangegeven dat de verkaveling in Haren een belangrijke rol speelt. De gegevens van de boekhoudbedrijven wijken op dit punt nogal sterk af van de bedrijven in Haren. Daarom zal in een onderzoek dat buiten deze studie valt afzonderlijk op de invloed van de verkaveling op de bedrijfsresultaten worden ingegaan. Voorlopig wordt van het standpunt uitgegaan dat de gemiddelde bedrijfsresultaten van de melkveebedrijven in Haren niet veel verschillen van die van de geselecteerde bedrijven uit het boekhoudnet.

De gebruikte gegevens uit het boekhoudnet hebben betrekking op het boekjaar 1984/85. Op basis hiervan is de arbeidsopbrengst per sbe berekend voor de onderscheiden groepen bedrijven die is gebruikt voor een beschrijving van de inkomenssituatie in het gebied.

Daartoe is de arbeidsopbrengst per sbe vermenigvuldigd met het aantal sbe's van het bedrijf per onderscheiden categorie. De arbeidsopbrengst van een bedrijf is gelijk aan het netto-over-

Tabel 4.1 *Vergelijking van geselecteerde bedrijven uit het LEI-boekhoudnet met bedrijven in Haren*

Groep	Kenmerken in Haren				Kenm. in boekh.net 1)					
	Aant. bedr.	Per bedrijf		Kg melk /koe 2)	Aant. bedr.	Per bedrijf		Kg melk		
	ha	sbe	koeien		ha	sbe	koeien	/koe		
Grupstal:										
tot 20 ha	10	13,5	87	21	4500	28	16,0	112	25,5	4749
20-30 ha	19	23,5	137	31	5050	35	24,7	162	36,8	4614
>= 30 ha	13	38,5	206	47	4900	21	42,6	243	59,7	4903
Ligboxenstal:										
tot 40 ha	9	33,7	215	53	5200	8	26,1	190	45,6	4585
>= 40 ha	6	49,3	305	75	5050	13	59,8	410	102,4	4953

- 1) Grupstal: Bedrijven met minder dan 2 koeien per ha.
 Ligboxenstal: Bedrijven met minder dan 2 koeien per ha en minder dan 5600 kg melk per koe.
- 2) Bij benadering op basis van melkproductiegegevens uit 1985.

schot vermeerderd met de berekende of betaalde kosten van arbeid 1). De arbeidsopbrengst is niet (per definitie) gelijk aan het gezinsinkomen, fiscaal inkomen of besteedbaar inkomen. Door andere inkomsten dan die uit arbeid liggen deze vaak hoger. De arbeidsopbrengst geeft een duidelijk inzicht in de beloning die de boer en zijn medewerkers ontvangen voor de verrichte arbeid. In die zin vormt het een vergelijkingsbasis met arbeidsbeloningen buiten de agrarische sektor. Deze arbeidsopbrengsten zijn voor wat betreft de sektor landbouw berekend op pachtbasis. Wanneer de werkelijke kosten in de beschouwing worden betrokken dan daalt de gemiddelde arbeidsopbrengst op landbouwbedrijven. Hierbij zij verder nog opgemerkt dat de spreiding in arbeidsopbrengsten per sbe over het algemeen groot is.

In 1987 was de gemiddelde arbeidsopbrengst per arbeidskracht op de melkveebedrijven in Haren ongeveer 30000 gulden. Dat is minder dan de bruto loonkosten van iemand met een minimum inkomen (ongeveer 34000 gulden). Verder komt uit tabel 4.2 naar voren dat twee derde van het aantal melkveebedrijven waarschijnlijk onvoldoende productiecapaciteit heeft voor het realiseren van een inkomen boven dit minimum loonkostenniveau voor op deze bedrijven werkzame arbeidskrachten. Het gaat hier om ongeveer zeventig arbeidskrachten, waarvan vijftig mannelijke. In vergelijking met

1) Zie voor een nadere toelichting: Dijk J.P.M. en A.L.J. van Vliet, 1988

andere landinrichtingsgebieden is de gemiddelde arbeidsopbrengst voor hoofdberoepsbedrijven in Haren overigens niet extreem laag. Gezien het feit dat het aantal koeien per bedrijf niet veel achterblijft bij het gemiddelde in Nederland (zie ook figuur 3.6) is dat ook niet zo verwonderlijk.

Tabel 4.2 Bedrijven en arbeidskrachten naar arbeidsopbrengst per vaste arbeidskracht in 1987 op melkveebedrijven (raming)

Arbeitsopbrengst per arbeidskracht (gulden)	Aantal bedrijven	Aantal regelmatig werkzame arbeidskrachten		
		mannelijk	vrouwelijk	totaal
Tot 25000	25	33	15	48
25000 - 35000	13	17	6	23
35000 - 50000	10	11	2	13
50000 of meer	9	11	0	11
Totaal	57	72	23	95

Tabel 4.3 Bedrijven en arbeidskrachten naar arbeidsopbrengst per bedrijf in 1987 op melkveebedrijven (raming)

Arbeitsopbrengst per bedrijf (gulden)	Aantal bedrijven	Aantal regelmatig werkzame arbeidskrachten		
		mannelijk	vrouwelijk	totaal
Tot 25000	7	7	2	9
25000 - 35000	12	14	5	19
35000 - 50000	17	22	7	29
50000 of meer	21	29	9	38
Totaal	57	72	23	95

Veel bedrijven in Haren zijn gezinsbedrijven. In dat verband geeft de arbeidsopbrengst per bedrijf een indicatie omtrent het gezinsinkomen. Circa twee derde van de bedrijven heeft een omvang die gemiddeld genomen voldoende moet worden geacht om een gezinsinkomen boven 35000 gulden te realiseren. Door meewerken van vrouw en kinderen wordt op veel bedrijven dus een hoger inkomen verkregen dan het minimum loonkostenniveau.

Bij een vergelijking van bedrijven van verschillende groepen (tabel 4.4) is te zien dat vooral de kleinere grupstalbedrijven in inkomen achterblijven. Gezien hun inkomen is het zeer de vraag of kleine grupstalbedrijven voldoende kunnen besparen om de continuïteit op langere termijn veilig te stellen.

Tabel 4.4 Arbeidsopbrengst per bedrijf en per arbeidskracht naar type op hoofdberoepsbedrijven in 1986 (raming)

Bedrijfsgroep	Aantal bedr.	Gemiddelde arbeidsopbrengst		
		per bedrijf	per arbeidskracht	
Grupstal	tot 20 ha	10	23900	18400
	20 tot 30 ha	19	35700	21900
	30 ha of meer	13	69700	39400
Ligboxenstal	tot 40 ha	9	46600	24700
	40 ha of meer	6	95100	51900
Totaal		57	49400	29600

5. Toekomstige ontwikkelingen in de land- en tuinbouw zonder landinrichting

5.1 Inleiding

De veehouderij heeft in de afgelopen decennia een grote uitbreiding ondergaan. Inmiddels is gebleken dat er grenzen aan deze groei zijn. De uitbreiding in de veehouderij leidde tot een stijging van het aanbod van melk- en zuivelproducten boven de vraag hiernaar. Grote hoeveelheden van deze producten werden van de markt gehouden om de prijs niet te ver te laten zakken. Dit bracht dusdanige financieringslasten voor de Europese Gemeenschap met zich mee, dat die op de lange duur niet meer te dragen zouden zijn. Het landbouwmarkt- en prijsbeleid voor de zuivel moest daarom worden aangepast om de Europese financiering weer gezond te maken en de produktie weer tot een aanvaardbaar niveau terug te brengen. De Beschikking Superheffing in 1984 was hiervan het gevolg.

De superheffing heeft niet alleen negatieve gevolgen voor de melkveehouderijbedrijven gehad al was het alleen maar het feit dat de gevolgen van het niet invoeren wellicht ernstiger zouden zijn geweest. Na invoering van de superheffing zijn de krachtvoerprizen gaan dalen (hetgeen overigens niet zondermeer aan de invoering van de superheffing mag worden toegeschreven). Dit heeft een relatief gunstig effect op het rendement van vooral intensieve bedrijven (Schrijver, 1988). De eigen-vermogenspositie van de bedrijven is door de kapitaalscheppende werking van de superheffing verbeterd. Dit effect - dat blijft bestaan zolang een quotumregeling van kracht blijft - zal echter waarschijnlijk deels weer teniet worden gedaan door een daling van de grondprijzen, vooral van grond waarop weinig quotum rust. Bij bedrijfs-overname speelt zowel de waarde van het quotum als van de grond een belangrijke rol.

De invloed van de superheffing op het aantal bedrijven met melkkoeien is moeilijk te schatten. Dit hangt onder meer af van de toekomstige belangstelling voor de opkoopregeling, het te voeren structuurbeleid in de komende periode en de inkomensontwikkeling in de melkveehouderij.

Naast alle problemen ten aanzien van afzet en prijs van zuivelproducten zijn er ook in toenemende mate problemen die te maken hebben met het milieu. In verband daarmee werd eind 1984 de Interimwet voor een beperking van de uitbreiding van de varkens- en de pluimveehouderij ingevoerd. Deze wet werd op 1 januari 1987 vervangen door de Meststoffenwet en de Wet Bodembescherming die tegenwoordig in veel gebieden een belangrijke rol spelen. Daarnaast wil de provincie Groningen een grondwaterbeschermingsplan samenstellen en zijn er ook tal van andere regelingen waaronder de Hinderwet waarmee agrariërs te maken hebben.

In de loop der jaren is tevens de kijk op het landelijk gebied veranderd. Het behoud van de natuur is steeds belangrijker geworden, wat onder meer tot uiting komt in het relatienotabeleid.

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de te verwachten ontwikkelingen in de land- en tuinbouw in Haren voor de periode 1987-1997 indien geen landinrichting plaatsvindt. Daarbij komen de volgende onderwerpen aan de orde:

- ontwikkelingen in het grondgebruik;
- ontwikkeling van het aantal bedrijven, gedifferentieerd naar verschillende groepen;
- ontwikkelingen in de structuur van melkveebedrijven waarbij onder andere aandacht wordt besteed aan de bedrijfsoppervlakte, de veedichtheid op deze bedrijven en het staltype. In verband met de geringe aantallen bedrijven in de overige bedrijfstypen zal geen aandacht worden besteed aan de ontwikkelingen op deze bedrijven.

Voor elk van voornoemde onderwerpen is een aantal uitgangspunten geformuleerd (of regels waarmee die kunnen worden bepaald) op basis van ontwikkelingen in het verleden, mogelijke economische en technische ontwikkelingen en randvoorwaarden voor bedrijfsontwikkeling die in wetgeving (superheffing en mestwetgeving) zijn vastgelegd. Zij vormen de basis van waaruit een variant voor mogelijke ontwikkelingen in de toekomst kan worden berekend. Aangezien de uitgangspunten een zekere mate van onzekerheid in zich bergen, is hierover natuurlijk discussie mogelijk. Door iets aan een of meer uitgangspunten te veranderen, bijvoorbeeld op grond van de specifieke situatie in het betreffende gebied, kunnen andere varianten worden verkregen.

5.2 Uitgangspunten

5.2.1 Het grondgebruik

- De totale beschikbare oppervlakte cultuurgrond wordt vermindert met de oppervlakte die wordt onttrokken voor niet agrarische doeleinden (zoals dorpsuitbreidingen en wegen) en met de oppervlakte die in het kader van de relatienota wordt verworven als reservaatsgebied. Beide gegevens worden geleverd door de landinrichtingsdienst. Wat betreft de overige mutaties die van invloed zijn op het totale grondgebruik, zoals grondverkeer met bedrijven buiten het studiegebied en met particulieren, wordt ervan uitgegaan dat deze elkaar uitvlakken tenzij reden bestaat om aan te nemen dat dit in het betreffende studiegebied niet opgaat.
- Voor wat betreft de verhouding tussen grasland, bouwland en tuinbouwgrond wordt de trend uit het verleden rechtlijnig doorgetrokken. Een trendbreuk ten gevolge van de superheffing of de mestwetgeving is tot op heden in verschillende

landinrichtingsgebieden nog niet waargenomen. Er wordt daarom vooralsnog geen rekening gehouden met sterke verschuivingen in het grondgebruik.

- De totale oppervlakte cultuurgrond in gebruik bij nevenbedrijven wordt bepaald aan de hand van de totale beschikbare hoeveelheid cultuurgrond in het gebied en op basis van geconstateerde verschuivingen in de verhoudingen van de hoeveelheid cultuurgrond in gebruik bij verschillende beroepsgroepen. Daarbij wordt onder andere rekening gehouden met ontwikkelingen in het verleden voor wat betreft het aantal stichtingen, opheffingen en overgangen van of naar de groep hoofdberoepsbedrijven.

5.2.2 Het aantal bedrijven

- Het aantal hoofdberoepsbedrijven is in eerste instantie geraamd met een demografisch model, waarbij ontwikkelingen in het verleden, de leeftijdsopbouw en de huidige opvolgingssituatie als uitgangspunt dienen.

De ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven is daarbij het resultaat van uittrekking en toetreding van bedrijfshoofden. Voor wat betreft uittrekking van oudere bedrijfshoofden door beëindiging van hun beroep op grond van hun leeftijd wordt aangenomen dat het patroon hiervan, verdeeld over een aantal leeftijdscategorieën, gelijk zal zijn aan dat in het jongste verleden. Dat geldt ook voor de netto-vermindering door andere oorzaken (beroepsverandering, ziekte, overlijden etc.).

Voor de raming van de toetreding van bedrijfshoofden op hoofdberoepsbedrijven wordt uitgegaan van de huidige opvolgingssituatie, de opvolgingssituatie in het verleden en het aantal toegetreden over de afgelopen periode. Aangenomen wordt dat de verhouding tussen het aantal bedrijfsovernames in het verleden en het opvolgingspercentage aan het begin van die betreffende periode ook van toepassing is op volgende periodes van gelijke duur.

Toetreding van bedrijven door stichting (afsplitsing van bedrijven of op andere wijze) of uit de groep van nevenbedrijven kwam in het verleden nauwelijks voor. In de toekomst wordt deze mogelijkheid met het oog op de superheffing en de mestwetgeving vrijwel uitgesloten geacht.

- De hiervoor aangegeven methode houdt in belangrijke mate een voortzetting in van de ontwikkelingen in het verleden. Gezien de ontwikkelingen in de veehouderij is het echter de vraag of daarop niet een aanpassing nodig is voor de invloed van superheffing en mestwetgeving.

De meststoffenwet en de Wet Bodembescherming leggen beperkingen op aan de bemesting. Gefaseerd worden normen ingevoerd voor het uitrijden van dierlijke mest (zie ook paragraaf 3.8). Aangenomen wordt dat deze wetgeving geen gevol-

gen heeft voor de structuur van melkveebedrijven met een veedichtheid van minder dan 3 grootveeëenheden per ha cultuurgrond. Aangezien er in Haren verder nauwelijks intensieve veehouderij voorkomt is deze wetgeving voor dit gebied op dit punt niet van belang. Het grondwaterbeschermingsplan van de provincie Groningen is nog niet van kracht. Er wordt daarom voorsnog geen rekening gehouden met deze provinciale verordening. Overigens blijven de meeste melkveebedrijven in Haren ook beneden de norm van 110 kg P205 per ha grasland die hierbij geldt.

- De superheffing kan echter wel ingrijpende gevolgen hebben voor de ontwikkeling van het aantal bedrijven in de melkveehouderij. De op continuïteit gerichte bedrijven zullen hun veestapel zoveel mogelijk op peil willen houden. Uitbreiding in de zin van nieuwbouw van stallen wordt weliswaar niet verwacht (of slechts bij uitzondering), maar een onderbezetting van de huidige stallen is niet aantrekkelijk. De vaste kosten zijn immers reeds gemaakt, een volledige bezetting drukt dus de kostprijs per eenheid produkt. De vraag naar quota blijft daardoor waarschijnlijk voorlopig groot. De daarmee samenhangende hoge prijs voor quota en grond kan voor een aantal bedrijven de aanleiding zijn (vervroegd) met melken te stoppen. Vooral kleine grupstalbedrijven komen hiervoor in aanmerking. In hoeverre deze bedrijven ook worden opgeheven zal ondermeer afhangen van de hoeveelheid grond die nog over is na het afstoten van de melk. Aangezien de andere gebruiksmogelijkheden van de grond beperkt zijn, mag worden verwacht dat deze bedrijven in de meeste gevallen geheel uit de registratie verdwijnen of (tijdelijk) worden voortgezet als nevenbedrijf. De vraag is in hoeverre deze bedrijven binnen een termijn van 10 jaar zullen verdwijnen.
- Aangenomen wordt dat de grupstalbedrijven tot 30 ha met een bedrijfshoofd die ouder is dan 55 jaar en geen opvolger heeft binnen 10 jaar zullen verdwijnen. Verder wordt verondersteld dat deze bedrijven en ook andere melkveebedrijven naar evenredigheid via het demografische model zijn afgevloeid.
 - Het aantal nevenbedrijven in 1997 wordt geschat op basis van de verhouding tussen toestroming (vanuit de groep hoofdbezoepsbedrijven en stichtingen) en uitstroming (voornamelijk opheffingen) in het verleden. Aangenomen wordt dat in de toekomst in grote lijnen dezelfde verhoudingen van toepassing zullen zijn.

5.2.3 De structuur van de melkveebedrijven

- Voor de bepaling van het aantal koeien in het gebied zijn de ontwikkelingen op het gebied van de superheffing op teveel geproduceerde melk en de melkproduktie per koe van belang.

- Volgens het laatste besluit zal tot 1988/89 landelijk ten opzichte van het produktieniveau in 1983 ruim 16% moeten worden ingekrompen 1).

Het is aannemelijk dat de quota-regeling de komende jaren blijft bestaan en niet, na het melkprijsjaar 1988/89 wordt afgeschaft, omdat bij handhaving van het huidige prijsniveau en bij afschaffing van de quotering de problematiek van de zuiveloverschotten zich onverminderd opnieuw zal voordoen.

Aangenomen wordt dat het quotum van bedrijven die stoppen met melken volledig door andere bedrijven in het gebied wordt overgenomen. Het is de vraag of dit ook in werkelijkheid zo zal zijn. Er zijn op dit punt echter geen gegevens beschikbaar die hierin duidelijkheid scheppen. Dit betekent dat ervan wordt uitgegaan dat het totale quotum in het gebied gerekend vanaf 1983 met ruim 16% zal verminderen (het landelijke kortingspercentage). Dit geldt ook voor het totale quotum van de melkveebedrijven. Er zijn wel enkele aanwijzingen dat er sprake is van een uitstroom van quota uit het gebied, maar de gegevens zijn te incidenteel om daarop gefundeerde uitspraken te doen naar de toekomst toe.

Naast de genoemde korting geldt er dan nog een beperking ten aanzien van een stijging van het vetgehalte van de melk. Iedere 0,01 procentpunt stijging ten opzichte van een basis vetgehalte wordt de melkleverantie fictief verhoogd met 0,18 procent. De ontwikkeling ten aanzien van het vetgehalte van de melk in de provincie wordt wat dit aangaat als uitgangspunt genomen. Er wordt echter ook verondersteld dat melkveehouders een eventuele stijging van het vetgehalte proberen in te tomen.

- Voor wat betreft de toekomstige ontwikkeling van de melkproduktie per koe wordt verondersteld dat deze in het studiegebied ongeveer parallel loopt met die in Nederland. In Nederland steeg de melkproduktie per koe tussen 1976 en 1986 met 1,2% per jaar.

Een aantal ontwikkelingen in de rundveehouderij, zoals toepassing van embryotransplantatie, het eventuele gebruik van het BST-hormoon en de mogelijke (eventueel gedeeltelijke) invoering van de melkrobot wijzen erop dat in de toekomst van een hoger stijgingspercentage mag worden uitgegaan. Voor het gebied wordt met een groei van 1,8% per jaar gerekend.

- Wat betreft de hoeveelheid cultuurgrond op melkveebedrijven wordt de ontwikkeling van het aandeel in de totale beschikbare hoeveelheid cultuurgrond in het gebied rechtlijnig doorgetrokken met inachtneming van een reële ontwikkeling van de cultuurgrond op andere bedrijven.

1) Bron: Produktschap voor Zuivel, 1986

- Het aantal stuks jongvee per 100 koeien wordt op het huidige niveau gehouden.
- Inkrimping van de melkveestapel zou kunnen worden gecompenseerd door meer mestvee of andere dieren te gaan houden. Gezien de onzekere marktsituatie wordt geen sterke groei verwacht. De trend uit het verleden wordt evenwel rechtlijnig voortgezet zolang dit niet leidt tot meer dan een verdubbeling van het aantal dieren.

5.3 Verwachte ontwikkelingen in Haren tot 1997 op basis van voornoemde uitgangspunten

5.3.1 Het grondgebruik

Het totale areaal geregistreerde cultuurgrond beliep in 1987 2180 ha. In het kader van de Relatienota is ruim 400 ha aangewezen voor de vorming van reservaten. Daarvan moet nog ruim 300 ha worden verworven. De vraag is hoeveel van deze grond Bureau Beheer Landbouwgronden (BBL) binnen een termijn van tien jaar kan verwerven. Aangenomen is dat BBL per jaar de helft van de grond die vrij op de markt beschikbaar komt kan verwerven. Uit paragraaf 2.4 kwam naar voren dat het vrije grondverkeer momenteel ongeveer 3% per jaar bedraagt. Om reden dat naar verwachting het grondoverschot zal toenemen en de grondprijzen zullen dalen wordt in de toekomst een wat hogere mobiliteit aangenomen, namelijk gemiddeld 4% per jaar. Dit betekent dat BBL ongeveer 40 tot 45 ha per jaar zal kunnen verwerven. In tien jaar is dat de gehele taakstelling. Verder zal binnen een termijn van tien jaar ongeveer 40 ha cultuurgrond door de gemeente Haren aan de landbouw worden onttrokken voor niet-agrarische doeleinden. In 1997 zal dan ongeveer 1800 ha cultuurgrond in gebruik zijn bij geregistreerde bedrijven; dat is 83% van de hoeveelheid in 1987.

Er is geen reden om aan te nemen dat in de verhouding tussen grasland, bouwland en tuinbouwgrond veel zal veranderen. In 1997 bestaat 94% van de cultuurgrond uit grasland; 5% is bouwland, waarvan de helft snijmais en 1% wordt ingenomen door tuinbouw. De nevenbedrijven zullen op basis van de uitgangspunten van de 1800 ha ongeveer 200 ha in gebruik hebben.

5.3.2 Het aantal bedrijven

Hoofdberoepsbedrijven

In totaal waren er in 1987 31 hoofdberoepsbedrijven waarvan het bedrijfshoofd ouder was dan 55 jaar. Twee derde hiervan zal waarschijnlijk binnen tien jaar stoppen. Meer dan de helft van hun bedrijven wordt waarschijnlijk overgenomen, meestal door een zoon of schoonzoon van het vroegere bedrijfshoofd. Naast de afname door beroepsbeëindiging zullen nog enkele bedrijven verdwijnen

door andere oorzaken. Uiteindelijk blijven er volgens het demografische model in 1997 ongeveer 55 hoofdberoepsbedrijven in Haren over. Ten opzichte van 1987 is dat dus een vermindering met vijftien bedrijven.

Zoals in de uitgangspunten is aangegeven zullen oudere bedrijfshoofden met een klein grupstalbedrijf zonder opvolger eerder geneigd zijn grond met quota af te stoten en het bedrijf beëindigen. Aangenomen is dat daardoor het aantal bedrijven met nog eens vijf extra daalt waarmee het uiteindelijke aantal hoofdberoepsbedrijven op ongeveer vijftig uitkomt.

Melkveebedrijven

Bij een evenredige afname onder bedrijven van verschillend type verdwijnen volgens het demografische model ruim tien melkveebedrijven. Daarnaast moet de genoemde extra afname van de kleine grupstalbedrijven in rekening worden gebracht. In 1997 zullen er dan nog ongeveer veertig melkveebedrijven in Haren zijn.

Het percentage bedrijven met een ligboxenstal zal waarschijnlijk toenemen. In de eerste plaats hebben de kleine grupstalbedrijven die door de gevolgen van de superheffing verdwijnen niet zo'n stal en in de tweede plaats is het opvolgingspercentage hoger op bedrijven van oudere bedrijfshoofden met een ligboxenstal.

Nevenbedrijven

In het verleden kwam een derde van de hoofdberoepsbedrijven waarvan het bedrijfshoofd het beroep beëindigde terecht in de groep van rustende agrariërs. Er kwamen geen hoofdberoepsbedrijven door andere oorzaken in de groep nevenbedrijven. Het aantal stichtingen van nevenbedrijven kwam overeen met ruim een vijfde van het totaal aantal bedrijven in die groep. Daartegenover stond dat een derde van de nevenbedrijven werd opgeheven.

Ook in de toekomst zal ongeveer een derde van het aantal hoofdberoepsbedrijven dat wordt beëindigd, terecht komen in de groep van nevenbedrijven (in ieder geval tijdelijk). Dat zijn bijna tien bedrijven. Daarnaast zullen in tien jaar tijd ongeveer twintig nevenbedrijven worden gesticht (onder andere bedrijven rond de registratiegrens van 10 sbe). Daartegenover staat dat binnen die termijn ongeveer dertig nevenbedrijven zullen worden opgeheven. Dat betekent dat in de toekomst van ongeveer hetzelfde aantal nevenbedrijven kan worden uitgegaan als het huidige. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte van deze bedrijven bedraagt dan ongeveer 5 ha en dat is 2 ha minder dan in 1987.

5.3.3 Ontwikkeling op melkveebedrijven

Zoals we in het voorgaande lieten zien, zullen er bij de genoemde uitgangspunten in 1997 nog veertig melkveebedrijven in Ha-

ren zijn. In 1987 namen de melkveebedrijven ongeveer 80% in van het totale areaal cultuurgrond. In de toekomst wordt ook van 80% uitgegaan zodat de melkveebedrijven dan 1440 ha cultuurgrond in gebruik hebben, dat is 36 ha per bedrijf. Deze oppervlakte zal nagenoeg geheel uit voedergewassen bestaan. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte in 1987 was 30 ha zodat er sprake is van enige schaalvergroting.

Het totale melkquotum op melkveebedrijven in Haren zal in 1997 volgens de uitgangspunten bijna 11 miljoen kg melk bedragen (12 miljoen in 1987). Het vetpercentage in de melk is in de provincie Groningen de afgelopen jaren nauwelijks gestegen zodat hiervoor geen korting hoeft te worden toegepast. De gemiddelde melkproduktie per koe zal bij een gemiddelde stijging van 1,8% per jaar ongeveer 6500 kg bedragen. Het totale aantal koeien op melkveebedrijven komt daarmee op bijna 1700. Gemiddeld zijn dat 42 koeien per bedrijf en dat is ongeveer gelijk aan de 41 koeien die deze bedrijven gemiddeld genomen in 1987 hadden. Het aantal koeien per ha voedergewassen bedraagt dan 1,18 en dat is lager dan in 1987.

Het aantal stuks jongvee per 100 koeien bedraagt ongeveer 85 volgens de uitgangspunten. Daarmee zijn er in 1997 ongeveer 1450 stuks jongvee. Wat betreft het aantal stuks mestvee wordt van een verdubbeling uitgegaan, dat wil zeggen 260 stuks in 1997. Het aantal grootvee-eenheden bedraagt dan circa 2400, dat is iets meer dan 1,5 gve per ha.

5.3.4 Ruwvoedervervoorziening

Op melkveebedrijven vormt de ruwvoedervervoorziening een belangrijk onderdeel van de bedrijfsvoering. Daarbij gaat het onder meer om de vraag of de bedrijven in voldoende mate in hun eigen ruwvoer kunnen voorzien, zowel in kwantitatief als in kwalitatief opzicht.

De vraag naar ruwvoer wordt hoofdzakelijk bepaald door de samenstelling van de veestapel, de melkproduktie per koe en het gehanteerde beweidingssysteem. Het aanbod is afhankelijk van het beschikbare areaal grasland en voedergewassen, het opbrengend vermogen van de grond, het toegepaste graslandbeheer en de bemesting (vooral van stikstof). Bij een hoge veedichtheid per ha zal in het algemeen worden getracht een zo hoog mogelijke ruwvoerproduktie te realiseren. Dit betekent een intensief graslandbeheer met de daarbij behorende hoge stikstofgiften per ha. Wanneer er dan nog een tekort aan ruwvoer ontstaat dan zal dit moeten worden gedekt door aankoop van ruwvoer. Bij een lage veedichtheid zullen de bedrijven voldoende eigen ruwvoer kunnen produceren. Bij een relatief intensief beheer kunnen dan overschotten ontstaan, die kunnen worden verkocht aan bedrijven met tekorten of worden benut voor bijvoorbeeld schapen of het inscharen van jongvee. Ook is het mogelijk dat bedrijven met een lage veedichtheid een relatief extensief beheer toepassen met lage stikstofgiften.

Het spreekt voor zich dat bedrijven met gronden die een relatief laag opbrengend vermogen hebben als gevolg van ongunstige produktieomstandigheden (bijvoorbeeld een slechte ontwatering) ook bij een intensief beheer eerder ruwvoertekorten zullen hebben dan bedrijven die onder optimale omstandigheden werken.

In een gebied als Haren waar de meeste bedrijven een lage veedichtheid hebben mag worden aangenomen dat over het algemeen voldoende eigen ruwvoer kan worden gewonnen. Uit berekeningen van het LEI komt naar voren dat in Haren momenteel zeker twee derde van de hoofdberoeps-melkveebedrijven zelfvoorzienend is, veelal reeds bij lage stikstofgiften per ha. Waarschijnlijk kunnen veel van deze bedrijven bij een meer intensief beheer nog wel meer ruwvoer produceren. In de toekomst zal echter bij een gelijkblijvend melkquotum voor het gebied en een stijging van de melkproduktie per koe in totaliteit met minder ruwvoer kunnen worden volstaan. In die situatie zijn er immers minder koeien nodig om dit quotum vol te melken, hetgeen minder onderhoudsvoer vraagt. Daar staat tegenover dat het in de bedoeling ligt om een groot deel van het grasland in Haren te onttrekken aan het normale agrarische beheer ten behoeve van de vorming van natuurreservaten. Uitgerekend is dat de veedichtheid daardoor ongeveer op hetzelfde niveau blijft. Gezien de hogere melkproduktie per koe betekent dit dat wat minder bedrijven zelfvoorzienend worden.

Nevenbedrijven die traditioneel gericht zijn op de verkoop van ruwvoer aan derden zullen minder inkomsten krijgen omdat buiten Haren de vraag naar ruwvoer waarschijnlijk zal afnemen. Bedrijven in een tekortsituatie zullen dan vrij gemakkelijk en tegen lage prijzen aan ruwvoer kunnen komen. De conclusie kan zijn dat de meeste bedrijven in kwantitatief opzicht ook in de toekomst in voldoende mate in het eigen ruwvoer kunnen voorzien. De vraag is of dit ook voor de kwaliteit van het ruwvoer geldt. Een hoge melkproduktie vraagt immers om ruwvoer van goede kwaliteit. In die zin biedt het voordeel voor de bedrijven om gras voor de hoog producerende koeien van een beperkt areaal (goed ontwaterd grasland zonder beperkingen) te betrekken waarop een intensief beheer wordt toegepast en om de rest van de gronden (buiten de reservaten om) extensief te beheren. In totaal is dan minimaal 1000 ha geoptimaliseerde grond nodig voor intensief beheer. Het ligt voor de hand om dan vooral huiskavels intensief te benutten. Momenteel zijn deze in Haren daarvoor echter te klein. Bij een melkproduktie van 6500 kg per koe in 1997 en een gerealiseerde opbrengst van het grasland van 8000 KVEM per ha is daarvoor minimaal ongeveer 32 are per koe nodig. Natuurlijk moeten deze gronden dan zodanig zijn ingericht dat het beoogde opbrengstniveau wordt bereikt. Rekening houdend met het aantal koeien in 1997 van 1700 zou het daarbij in het totale gebied gaan om minimaal 550 ha huiskavel. Hoeveel van deze grond daadwerkelijk om inrichtingsmaatregelen vraagt is hier niet te achterhalen. Verder is minder grond voor intensieve benutting nodig naarmate het opbrengstniveau van het grasland hoger wordt.

6. Discussie

De in het vorige hoofdstuk gegeven toekomstbeschouwing mag niet al te letterlijk worden opgevat. Er spelen tal van onzekere factoren een rol. Zo kunnen wijzigingen in het beleid of andere uitgangspunten voor technische ontwikkelingen leiden tot een geheel andere situatie. De consequenties van zulke wijzigingen kunnen meestal worden beredeneerd. Zo is het bijvoorbeeld logisch dat een hogere melkproduktie per koe dan waarvan werd uitgegaan bij een verder ongewijzigde situatie zal leiden tot een vermindering van het aantal koeien en een daling van de veedichtheid. Ook is het niet onmogelijk dat het aantal bedrijven wat sneller afneemt doordat het opvolgingspercentage lager uitvalt, bijvoorbeeld doordat bepaalde investeringen (denk aan mestopslag) niet haalbaar zijn. Overigens is het momenteel nog geheel niet duidelijk hoe eventuele maatregelen ter beperking van de ammoniakemissie zullen uitpakken op de bedrijfsvoering. Verder is het zeker niet ondenkbaar dat er quotum uit het gebied lekt. Wanneer dat het geval zou zijn - en daar zijn reeds enkele aanwijzingen voor - dan zal op termijn vrijwel zeker een aantal bedrijven onvoldoende melk hebben om de continuïteit op langere termijn veilig te kunnen stellen. Op deze manier gebruikt kunnen de prognoses een belangrijke bijdrage leveren aan de beeldvorming over het studiegebied in de toekomst.

In hoofdstuk 4 werd duidelijk dat naast een aantal bedrijven met goede perspectieven voor de toekomst er ook bedrijven voorkomen die te klein zijn om op langere termijn te kunnen worden gecontinueerd. In het algemeen beschikken deze bedrijven wel over voldoende grond, maar hebben ze naar verhouding te weinig melkquotum. Deze bedrijven zullen dus moeten proberen quotum te verwerven, hetgeen gezien de prijs daarvan niet eenvoudig is. Andere opties kunnen worden gezocht in de sfeer van nevenactiviteiten of beheersovereenkomsten. Of met landinrichting iets kan worden bereikt (kostprijsverlaging) kon in het kader van deze studie niet worden aangegeven. Ander onderzoek zal moeten aangeven wat op dit punt de mogelijkheden zijn.

Literatuur

Bouma, F.,
Mogelijkheden en gevolgen van onttrekking van cultuurgrond in
Haren,
Den Haag, LEI, 1988.

Daatselaar, C.,
"Produktieverhoging leidt niet altijd tot saldoverbetering",
Boerderij/Veehouderij, 18 augustus 1987.

Dijk J.F.M. en A.L.J. van Vliet,
Bedrijfsuitkomsten in de landbouw (BUL),
Den Haag, LEI, 1988.

Landinrichtingsdienst,
Herinrichting Haren: overwegingen en uitgangspunten,
Z.p., Ministerie van Landbouw en Visserij en Landinrichtings-
dienst, 1986.

Landbouwcijfers 1988,
Den Haag/Voorburg, LEI/CBS, 1988.

Produktschap voor Zuivel,
Jaarverslag 1986,
Rijswijk, Produktschap voor Zuivel, 1986.

Schrijver, R.A.M.,
De land- en tuinbouw in Centraal-Plateau,
Den Haag, LEI, 1988; Med.no. 387.

Bijlage

Bijlage 1 Toelichting op enige veel gebruikte termen

1. Landbouwtelling

Voor de samenstelling van dit rapport is gebruik gemaakt van gegevens uit de metellingen van de landbouw. Deze gegevens hebben betrekking op alle geregistreerde bedrijven (met een productieomvang van meer dan 10 sbe), die in het studiegebied liggen (of in een kom buiten het studiegebied, maar meer dan de helft van de grond in het studiegebied) en op de cultuurgrond die zij in gebruik hebben. Omdat de indeling in beroepsgroepen afwijkt van die in de landbouwtellingen zijn alleen de gegevens van alle bedrijven vergelijkbaar met die van andere gebieden.

2. Beroepsgroepen

De indeling in beroepsgroepen wijkt af van die in de landbouwtelling. Aan de hand van informatie van streekenners is de volgende indeling gehanteerd: Hoofdberoepsbedrijven (A en B-bedrijven);

A: het bedrijfshoofd besteedt zijn arbeidstijd geheel aan het eigen bedrijf.

B: meer dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed, tevens heeft het bedrijfshoofd een nevenberoep.

Nevenbedrijven (C,D en S-bedrijven);

C: minder dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed.

D: rustende agrariërs of rustende niet-agrariërs met grondgebruik.

S: bedrijven met een afwijkende bedrijfsvoering, bijvoorbeeld een klooster of een proefboerderij.

Voor wat betreft de aard van de nevenberoepen is de onderstaande indeling in zes categorieën gehanteerd:

- 1. Beroepen, uitgeoefend op land- en tuinbouwbedrijven en samenhangend met de nabije stedelijke bevolking, bijvoorbeeld:
manege/stalhouder, schillenboer, tuincentrum, verkoop aan huis, verhuur gebouwen voor stalling, volkstuintencomplex, recreatiebedrijf.
- 2. Beroepen waarbij de werkzaamheden worden verricht op land- en tuinbouwbedrijven, bijvoorbeeld:
tuinarbeider, landarbeider, loonwerker, deelteler, bedrijfsleider.
- 3. Beroepen, waarbij men (bijna) dagelijks op land- en tuinbouwbedrijven komt, bijvoorbeeld:
veehandelaar, veevoerhandel, overige handel, taxateur, melkrijder, monsternemer, landbouwvoorlichter, bouw van kassen, hengstenhouder.
- 4. Beroepen in de agrarische sector, waarbij men niet dagelijks op land- en tuinbouwbedrijven komt, bijvoorbeeld:
veilingarbeider, veilingbestuur, waterschapsbestuur, agrarische export/handel, agrarische industrie (zuivelfabriek e.d.), slachthuis, koelhuis, bestuur landbouworganisatie, marktinspecteur.
- 5. Beroepen die niet op land- en tuinbouwbedrijven of direct daaraan gekoppelde bedrijven en instellingen worden uitgeoefend, bijvoorbeeld:
detailhandel in niet-agrarische produkten (inclusief slaggers, bloemisten, bakkers, melkslijters e.d.), groothandel en expeditie van niet-agrarische produkten, niet-agrarische industrie, bouwbedrijven/aannemer, bouwvakker,

Bijlage 1 (1e vervolg)

niet-agrarische dienstverlening (banken e.d.), transportbedrijven, autohandel, -reparatie, -sloop, horecabedrijven, overheidsinstellingen (gemeente-, provinciaal bestuur, niet-agrarische diensten en instellingen).

- 6. Huisvrouwen, personen met een uitkering en/of inkomen uit vermogen, bijvoorbeeld:
huisvrouwen, AAW, WAO, studerende.

3. Oppervlakte gemeten maat

Gemeten maat is de oppervlakte beteelbare grond (paden en voren inbegrepen).

4. Arbeidsjaareenheden

In 1984 zijn de gegevens per werknemer uit de arbeidskrachtentelling omgerekend tot arbeidsjaareenheden op basis van 2000 uur per AJE, waarbij 1 persoon voor maximaal 1 AJE is geteld.

5. Standaardbedrijfseenheden

Een standaardbedrijfseenheid (sbe) is een eenheid waarin de omvang van een agrarisch bedrijf en van de afzonderlijke produktierichtingen binnen een bedrijf wordt uitgedrukt. Een sbe komt overeen met een bepaald bedrag aan toegerekende factorkosten in een basisperiode bij een doelmatige bedrijfsvoering en onder normale omstandigheden. Hieronder volgt een opsomming van de normen uit 1981 van de voornaamste gewassen en dieren.

Gewassen	Sbe per ha	Dieren	Sbe per dier
Grasland	1,1	Melkkoeien	2,55
Snijmais	3,5	Jongvee (gem.)	0,80
Aardappelen (cons.)	8,0	Mestvee (gem.)	0,60
Suikerbieten	7,0	Schape	0,30
Wintertarwe	3,0	Mestkalveren	0,32
Overige granen	2,0	Mestvarkens	0,15
Appels	21,0	Fokzeugen	1,15
Peren	20,0	Leghennen (X100)	1,00
Aardbeien	93,0	Slachtkuikens(X100)	0,30

Onder invloed van allerlei economische en technische factoren ontwikkelt de toegevoegde waarde per dier of per ha gewas zich in de loop der tijd niet gelijk. De in een bepaald jaar als "vaste" verhoudingsgetallen berekende sbe's zijn dus momentopnamen, ze geven na verloop van tijd geen zuiver beeld meer. Dit is een reden om de sbe-normen periodiek te herzien. Voor dit onderzoek gelden normen uit 1981. Hierbij dient men dus in ogenschouw te nemen dat in het rapport weergegeven groeicijfers wel een redelijke indruk geven van veranderingen in produktievolume, maar niet in de veranderingen in netto- toegevoegde waarde (in beide jaren wordt met dezelfde norm gewerkt).

Bijlage 1 (2e vervolg)

6. Grootvee-eenheden (gve)

Een grootvee-eenheid (gve) komt overeen met de netto-energiebehoefte van een volwassen melkkoe van 550 kg levend gewicht met een dagproductie van 15 kg melk met 4% vet. Deze "standaardkoe" heeft een voederbehoefte van 11450 VEM per dag. Het veebestand wordt daarbij als volgt omgerekend:

Diergroep	Aantal grootvee-eenheden per stuk
Melkkoeien	1,0
Jongvee jonger dan 1 jaar	0,3
Jongvee 1 tot 2 jaar vrouwelijk	0,5
Jongvee 1 tot 2 jaar mannelijk	0,7
Jongvee 2 jaar of ouder	0,7
Stieren voor de fokkerij >2 jaar	0,9
Mestvee jonger dan 1 jaar	0,3
Overig mestvee	1,0
Paarden jonger dan 3 jaar	0,7
Paarden 3 jaar of ouder	1,0
Pony's jonger dan 3 jaar	0,5
Pony's 3 jaar of ouder	0,7
Schappen of geiten	0,1

In deze verkenning wordt de gve gebruikt om over een reeks van jaren de ontwikkeling van de veedichtheid (gve per ha grasland en voedergewassen) weer te geven. Op basis hiervan kan worden berekend in hoeverre het areaal grasland en voedergewassen in het gebied, of op bepaalde bedrijven in het gebied, genoeg ruwvoer levert om aan de ruwvoederbehoefte van de aanwezige veestapel te voldoen.

Als de melkproductie per koe in het begin van de beschouwde periode weinig verschilt van die aan het eind, geeft de veedichtheid een redelijk inzicht in de ontwikkeling van de ruwvoervoorziening in het gebied. Echter bij een stijgende (dalende) melkproductie per koe, neemt de voederbehoefte, behorende bij in gve toe (af). Dit betekent dat de ontwikkeling van het aantal gve geen zuiver beeld geeft van de werkelijke ontwikkeling van de voederbehoefte. Hiermee dient men bij de interpretatie rekening te houden.

7. Bedrijfstypen

Voor de indeling in bedrijfstypen is per bedrijf het aantal standaardbedrijfseenheden (sbe) berekend voor de akkerbouw, de rundveehouderij, de tuinbouw takken en de intensieve veehouderij. Afhankelijk van het percentage sbe dat per bedrijf voor deze onderdelen werd gevonden zijn de (hoofdberoeps)bedrijven ingedeeld in "bedrijfstypen". Te onderscheiden zijn:

1. Melkveehouderijbedrijven : 60% of meer van alle sbe voor melkveehouderij.
2. Tuinbouwbedrijven : 60 of meer van alle sbe voor tuinbouw.
3. Overige bedrijven : Alle nog niet ingedeelde bedrijven.

8. Kavel

Een kavel is een aaneengesloten stuk grond, dat behoort tot het bedrijf en dat rondom wordt omsloten door land van een ander. In dit aaneengesloten stuk grond mogen geen grenzen voorkomen als wegen, waterlopen en spoorbanen. Een huisbedrijfskavel bestaat uit één of meerdere, aaneengesloten kavels waarvan tenminste één direct aansluit bij de bedrijfsgebouwen.